

## Konferanslar :

### 1955 BAĞDAT PAKTI\*

İSMAİL SOYSAL\*\*

#### GİRİŞ

Bağdat Paktı diye anılan “Karşılıklı İşbirliği Andlaşması” (Treaty of Mutual Cooperation) Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955’de Bağdat’ta imzalanmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliğinin Ortadoğu’da yaratabileceği tehlikeyi karşılamak üzere bir bölgesel savunma paktı yapılması için, 1947 yılından başlayarak, önce İngiltere kimi temaslar yapmıştı. Daha sonra İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye sorunu birlikte ele almışlardı. Böyle bir örgüte bu dört devletin yanı sıra, İran, Pakistan ve, başta Mısır olmak üzere, bölgedeki başlıca Arap devletlerinin de katılması öngörülüyordu. Ne var ki, Filistin’de 1948’de İsrail devleti ortaya çıkınca Arap devletleri asıl tehlikeyi orada görüyor, İsrail’in kurulmasını destekleyen ABD ve eski mandater devletler İngiltere ile Fransa’ya güven duymuyordu. Ayrıca, Mısır Süveyş Kanalı bölgesindeki İngiliz kuvvetleri geri çekilmedikçe İngiltere ile herhangi bir siyasal işbirliğine girmek istemiyordu. Öte yandan, 1950’de İsrail’i tanıyan Türkiye’nin Ortadoğu’da Batılılarla birlikte hareketi de Araplarca iyi karşılanmamıştı. Nitekim 1949’da NATO kurulup 1951’de Türkiye’nin de ona katılması kesinleşince, ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye, Ortadoğu savunması işine bir çare olarak, 13 Ekim 1951’de Kahire’ye, başta Mısır olmak üzere başlıca Arap ülkelerinin de katılacağı bir Ortadoğu Komutanlığı (Middle East Command) kurulmasını önerdiğinde, Mısır bunu reddetmişti. Bunun üzerine, bu dört devletin, Araplarca daha iyi karşılanabileceği umuduyla, yalnız “ortak planlama” temeline dayalı, daha esnek bir Ortadoğu Savunma Örgütü (Middle East Defense Organization-MEDO) önerisi de bir sonuç vermemişti.

Oysa, ABD Sovyet tehdidine karşı bu bölgede kesinlikle bir savunma örgütü kurulmasını istiyordu. Bu amaçla yeni bir formül arayan ABD Dışişleri Bakanı Dulles, 1953 mayısında Ortadoğu’ya bir gezi yapacaktı.

\* XI. Türk Tarih Kongresi’ne bildiri olarak sunulmuştur.

\*\* Em. Büyükelçi, Türk - Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı.

Bu gezi sonunda, şimdilik Türkiye, İran, Pakistan, Irak ve Suriye'den oluşacak bir "Kuzey Kuşağı" kurulmasını hükümetine benimsetecek ve harekete geçecekti. Bunun üzerine, bölgede komünizme karşı bir savunma bariyeri kurulmasında en atılğan tutum içindeki Türkiye, önce Pakistan ile 2 nisan 1954'de bir savunma alanında "Dostça İşbirliği Andlaşması" bağtılayacak, ertesı yıl da, Irak ile Bağdat Paktını imzalayacaktı. Buna aynı yıl içinde İngiltere, Pakistan ve İran katılınca, Pakt bölgesel bir nitelik kazanacak, ABD ise Paktın fiili bir üyesi durumunda kalacaktı.

Irak, 1958 darbesi üzerine, Paktan ayrılınca geri kalan dört Devlet, Paktı CENTO (Central Treaty Organization) adı altında sürdürecekti. Ancak CENTO, aşağıda değineceğimiz nedenlerle, giderek önemini yitirecek ve 1979 yılında tarihe karışacaktı.

Biz bu etüdümüzde daha çok 1955 Bağdat Paktının hangi amaçlarla, hangi siyasal çerçeve içinde kurulduğunu, Türkiye'nin tutumunu ve rolünü, Paktın eksiklikleri ve ona karşı girişilen savaşımlı, üç yıl içinde Paktın ne yaptığını anlatmağa çalışacağız. Daha sonra CENTO dönemine (1959-79) kısaca değinip sonunda bu bölgesel savunma paktı üzerinde bir analiz yapacağız.

Pakt konusunda Türkiye'de ve Batıda çıkan diplomatik tarih kitaplarındaki bölümler ya da makalelerdeki bilgiler ve anıların dışında, arşivlere dayanan incelemelere pek rastlamadık. Amerika BD Dışışleri Bakanlığının "Foreign Relations of U.S." adlı dizi yayınlarında görülen belgelerin de yeterince irdelenmediğini sanıyoruz. Biz bu amerikan arşiv belgelerinden başka, Türkiye Dışışleri Bakanlığı Arşivinde Pakt ile ilgili dosyaların başlıcalarını incelemek fırsatını bulduk. Ayrıca, 1953-55 yıllarında Şam'da işgüder sıfatıyla görevli olduğum zaman Paktın hazırlanışı ve tepkileri üzerinde yapılan yazışmalar elimizden geçti. 1954 temmuzunda Arap ülkelerindeki Türk temsilcileriyle Ankara'da Başbakan Menderes'in başkanlığında Ortadoğu'da bir Savunma Paktına Arap ülkelerini özendirmenin çarelerinin konuşulduğu bir toplantıda ve 1955 başında Menderes'in Şam'da yaptığı görüşmelerde hazır bulunduk. Daha sonra, başta Nâsır'ın Mısır'ı olmak üzere, kimi Arap devletlerinin Pakta karşı giriştiği savaşıma yakından tanık olduk. İşte bu kaynaklar ve bilgilerle yola çıkarak, Bağdat Paktı ve CENTO'nun Türkiye yönünden aydınlatılmasına çalıştık. İleride daha geniş biçimde ABD, ayrıca İngiliz, Irak, İran, Pakistan, Mısır, Suriye ve Sovyetler Birliği arşiv belgelerine dayanılarak yapılacak yeni yeni araştırmaların konuyu daha da aydınlatacağı kuşkusuzdur.

## KUZAY KUŞAĞI (Northern Tier) SAVUNMA ÖRGÜTÜ KAVRAMININ OLUŞMASI (Mayıs 1953-Nisan 1954)

Mısır, "Ortadoğu Komutanlığı" önerisini reddetmesinin ve daha sonra onun biraz değiştirilmiş biçimi olan MEDO'ya da yanaşmamasının nedenlerini şöyle açıklıyordu: Arp dünyası için tehdit Sovyetler Birliğinden değil, İsrail'den geliyor; zaten Sovyetler Birliği uzaktır; Batılılarla siyasal bir Pakt yapılırsa, daha yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş Arap devletlerinin eli kolu bağlanmış olacaktır; belki de Batılıların Komünist dünya ile girişeceği bir çatışmada savaş bu bölgeye yayılacaktır; oysa Araplar barış içinde kalkınmak ve gelişmek istemektedir; kaldı ki, Arap ülkelerinin eski mandater Batı devletleriyle çözümlenmemiş sorunları da vardır; bu sorunların en önemlisi İngiltere'nin Süveyş kanalındaki askeri üssüdür, bu üssün Mısır'a geri verilmesi gerekir.

Bu gerekçelerle, Mısır ve öbür Arap ülkelerinin çoğunluğu tarafsızlık (neutralisme) politikasına yöneleceklerdi. Böyle olunca, ABD Yönetimi, hareket noktası Mısır olan bir Ortadoğu savunma sisteminden vazgeçilmesi gereğini anlamıştı. Dolayısıyla, üssü ve Filistin sorunları bir çözüme kavuşturulmadan bunun üzerinde ısrar etmeyip yeni bir Ortadoğu savunma kavramı oluşturulmasını yeğlemişti. Bu yeni düşüncenin öncüsü 21 Ocak 1953'de ABD'de yönetimin başına geçen Eisenhower'ın Dışişleri Bakanı John Foster Dulles olmuştu. Güçlü bir kişiliğe sahip Dulles Ortadoğu'nun stratejik önemini, özellikle Sovyetlerin bu bölgedeki petrol kaynaklarından Batılıları yoksun bırakmak isteyebileceğini biliyordu. Önce durumu yerinde incelemek (facts finding) üzere, 11-20 Mayıs'ta sırasıyla Mısır, İsrail, Suudi Arabistan, İran, Hindistan, Pakistan, Yunanistan, Türkiye ve Libya'yı kapsayan bir gezi düzenlemişti. Bakana, karşılıklı Güvenlik (yardım) Kurumu (Mutual Security Agency) Direktörü H.Stassen ve Dışişleri Örgütünün yetkilileri eşlik ediyordu<sup>1</sup>.

Kahire'de yeni rejimin Başbakanı General Nagib ile yapılan görüşmeler daha çok Kanal üssü sorunu etrafında geçmiş, bu arada Mısır'ın bir Ortadoğu savunma sistemine ilgi duymadığı iyice belli olmuştu.

Telaviv'de, İsrail-Arap gerginliği azaltılıp bir barış sürecinin başlatılmasının çareleri konuşulmuştu.

<sup>1</sup> State Department, "Foreign Relations" (1952-1954), C.IX, s.8-18 ve 379-386, Dulles ve Stassen'in Kahire'deki görüşmelerine ilişkin "gizli" tutanak (No.4) ve Dulles'in haziran 1953'de Milli Güvenlik Kuruluna sunduğu "çok gizli" rapor (Belge No.137); ayrıca Hurewitz, "Diplomacy in the Near and Middle East", 1914-1956, Vol.II, s.337-342.

Şam'da Suriye devlet başkanı Çiçekli Dulles'a, Nagib'e oranla, daha geniş görüşlü bir kişi izlenimi vermişti. Dulles Suriye'nin önemli konumunu biliyordu. Ayrıca ona ekonomik yardımda bulunursa, daha çok Filistinli mülteci kabul edebileceğini düşünüyordu.

Bağdat'ta Iraklı yöneticiler Sovyet tehlikesinin bilinci içinde görünmüştü. Iraklılar ülkenin kalkınmasını düşünüyor, petrol gelirlerini buna ayırmak istiyordu. Silâhli kuvvetleri için dış yardıma gereksinim duyuyordu.

Suudi Arabistan Körfez bölgesinde İngiltere ile Arap Emirlikleri arasındaki uyuşmazlıklardan yakınıyordu. Dulles, ABD'nin petrol ayrıcalığına sahip olduğu ve bir Amerikan hava üssünün bulunduğu bu ülkenin önemini raporunda özellikle belirtiyordu.

İran, gezi programından çıkarılmıştı. Çünkü İngiltere ile İran arasındaki petrol uyuşmazlığı henüz sıcaklığını koruyordu. Dulles Amerika'nın Tahran Büyükelçisi Henderson'u Pakistan'a çağırmış, ondan bilgi almakla yetinmişti.

Yeni Delhi'de Nehru ile Keşmir ve öbür Asya sorunlarını gözden geçirmişti.

Karaçi'de Dulles Pakistanlı yöneticileri komünizm tehlikesine karşı duyarlı bulmuştu. Bu ülkeye ekonomik sıkıntısını hafifletmek üzere hemen yardım yapılması gereğine inanmıştı.

Libya'da sadece sınırlı bir ekonomik yardım konusu üzerinde durulmuştu.

Türkiye'nin ziyaret edilmesi başlangıçta öngörülmemişti. Onun güvenilir bir NATO üyesi olduğu, Ortadoğu'da sorumluluk yüklenmeğe hazır bulunduğu biliniyordu. Ancak Başbakan Menderes bu Ortadoğu gezisi sırasında Dulles ile Ankara'da görüşmek isteyince, böyle bir ziyaret programa alınmıştı. Dulles, Ankara'dan sonra dönüş yolunda Yunanistan'a uğramış ve Başbakan Papagos ile daha çok NATO çerçevesinde işbirliği ve yardım konusuna görüşmüştü.

Ankara'da, ziyaret günü 26 Mayıs'ta Amerikan-Türk heyetleri arasında iki toplantı yapılmıştı. Birincisinde Türk heyetine Başbakan Adnan Menderes, ikincisinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar başkanlık etmişti. Türk heyetine Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü ve Bakanlığın ileri gelenleri de katılmıştı. İkinci toplantıda, Türkiye'ye Amerikan yardımları konusu ile ilgili olarak, ayrıca Maliye ve Milli Savunma Bakanları hazır bulunmuştu.

Ankara görüşmelerinin Amerikan Dışişleri Bakanlığı arşivindeki "gizli" tutanaklarına göre<sup>2</sup>, Dulles önce Sovyet tehdidine karşı, karmaşık bir durum içindeki Ortadoğu'nun savunma sorununun hangi yollardan çözümlenebileceği konusu üzerinde Türk görüşünü öğrenmek istemişti. Menderes, Amerikan savunma doktrinine tam uyum içinde, önce dünyanın iki gruba ayrıldığını, tehdidin komünist grubundan geldiğini, özgür grubun birleşip güçlenmesi gerektiğini belirtmişti. Daha sonra, Ortadoğu'daki durumu anlatmıştı. Değerlendirmesini şöyle özetleyebiliriz: Süveyş Kanalı Üssü yalnız Mısır-İngiltere sorunu değildir. Bu, örneğin Türkiye için de yaşamsal bir konudur. İngiltere özgür dünya için kilit noktası olan bu ileri karakolun koruyucusu olarak kalmalıdır. ABD'nin de Akdenizde VI. Filoyu bulundurması bölgeye verdiği önemi gösterir. Bu durumda Mısır'ın Kanal üssü işini yalnız kendi bağımsızlık sorunu olarak ortaya koyması doğru olamaz. Türkiye'nin, ABD ile birlikte kullanılmak üzere, ülkesi içinde kimi ortak üslerin kurulmasını kabul etmesi Mısır için örnek olabilmelidir. Her halde Kanal üssü, mevcut andlaşmanın 1955'de sona ermesine değin, ortak savunmayı sağlamaya yararlı olacak biçimde yeni düzenlemeler yapılmadan başlatılmamalıdır. Türkiye, stratejik konumu ve Doğu ile Batı arasındaki köprü durumundan başka, saldırıya karşı kararlılığı, sosyal ve siyasal istikrarı olan önemli bir ülkedir. Türkiye olmadan Ortadoğu savunması kuramsal kalır. Öyle anlaşılıyor ki, Ortadoğu bölgesinin Araplarla birlikte savunulması tasarısından (MEDO) artık vazgeçilmesi zamanı gelmiştir. Yeni bir girişim gerekiyor. Ortadoğu savunması için yeni bir sistemin belkemiği Türkiye olmalıdır. Pakistan'ın da bu yeni sisteme girmesi normaldir.

Dulles, Menderes'in özgür dünyanın dayanışması gereği ile ilgili görüşüne katıldığını belirttikten sonra, Kanal üssü konusundaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır: Bu sorun kuşkusuz uluslararası bir nitelik taşıyor. Ancak Mısır ulusunun isteğine karşın, Kanal'ın güç kullanarak elde tutulması sağlıklı bir çözüm olamaz. O nedenle, Mısırlılara konu üzerinde uluslararası sorumluluklarını anlatma yolunu denemek gerekir. Türkiye bir Ortadoğu savunma sisteminin kuşkusuz belkemiği olacaktır. Ama Arap ülkelerini bütünüyle dışlayamayız. Kimileri Kanal ve İsrail sorunlarıyla meşguldür. Buna karşılık, Irak komünist tehlikesinin bilinci içindedir. Irak gibi belirli Arap ülkeleri böyle bir savunma sistemine özendirilebilir.

<sup>2</sup> Aynı, s.137-154, belge No.48, Dulles'in Ankara'da yaptığı görüşmelere ilişkin "gizli" tutanak.

Her halde Dulles, Menderes hakkında olumlu izlenimler edinmiş, onun Kuzey Kuşak sistemine öncülük edeceğine inanmıştı.

İkinci toplantıda Bayar Komünist tehlikesini önlemek için sıkı durmak gerektiğini anlatmıştır. Dulles, ABD'nin daha önce Ortadoğu bölgesini biraz gözardı ettiğini, şimdi bunu düzeltmek istediklerini belirtip şöyle konuşmuştur: "Pakistan'da tehlikeye karşı durmak kararlılığı gördük. Ancak Türkiye ile Pakistan arasında uzanan boş ve zayıf bir alan var. MEDO'nun yürümeyeceği anlaşıldığına göre ne yapmak gerektiği üzerinde görüşünüzü öğrenmek istiyoruz".

Bayar'ın yanıtı şu olmuştur: "İsrail ve Kanal sorunları çözüme kavuşturulsa bile, Arapların Batı ve bizimle bir araya geleceklerini sanmıyorum. Sovyet tehlikesinin bilincinde değillerdir. Türkiye Araplarla dost kalmak istiyor. Bunun, sadece onlardan gelebilecek zararı önlemek için de olsa, yararı vardır". Bayar, Dulles'in soruları üzerine de şöyle konuşmuştur: Irak daha güvenilir bir devlettir. Kral Abdullah yaşıyor olsa idi, Ürdün de düşünülebilirdi. Ama Suriye'ye güvenilemez, Suudi Arabistan'ın savunma katkısı olamaz. Her ne olursa olsun, Ortadoğu savunma işinden vazgeçilmemesi gerekir. Bunun-belki Irak dışında-Arap ülkelerinden katılma olmasa bile, gerçekleşmesine çalışılmalıdır.

Dulles, Türkiye'nin doğusunda açık bir kanadının güçlendirilmesine çalıştıklarını, İsrail ve Kanal sorunları çözümlenirse, Arapların savunmaya katkılarının gerçekleşebileceğini belirtmiş ve "Arapların yaşadığı bölge öylesine önemlidir ki, onlarla işbirliği için çalışmalarımızdan vazgeçemeyiz" demiştir.

Türk tarafı, hükümetin yukarıda anlatılan görüşlerinin özetini ayrıca bir muhura halinde Dulles'a sunmuştu. Dulles'in Vaşington'a dönüşünde hazırladığı raporda, Türk-Amerikan görüşmeleri üzerinde şöyle bir sonuca varılıyordu: Türkler Araplara güven duymuyor ve -belki Irak dışında-Araplarla bir savunma işbirliğinin gerçekleşeceğine inanmıyorlar. Oysa, ortadaki bölge sorunlarının çözümüne değin, Araplarla iyiniyetle görüşmek gerekir. Bununla birlikte her iki taraf, MEDO yerine yeni bir savunma sisteminin kurulması konusunda görüş birliği içindedir. Türkiye bu yolda ön planda rol oynamaya hazırdır. Pakistan ve, az çok, Irak da umut vericidir. İran için, onun İngiltere ile uyuşmazlığının sonucunu beklemek gerekecektir. Ayrıca Suriye üzerinde durulabilir.

Dulles'in bu ziyaretle ilgili genel raporu ve ileri sürdüğü öneriler 1 haziran 1953'de Eisenhower'ın başkanlığında Milli Güvenlik Kurulunda

görüşülmüş ve onaylanmıştır<sup>3</sup>. Buna göre, Ortadoğu savunma sistemi konusunda Araçların genellikle olumsuz tutumları belli olduğuna göre, bir yandan onların bu tutumlarını değiştirmeleri için çaba gösterilmeli, öte yandan bu çabaların sonucu beklenmeksizin, Kuzey Kuşağı sisteminin gerçekleştirilmesine çalışılmalıdır.

Böylece, bölgede Türkiye, Pakistan, Irak, İran ve Suriye'den oluşacak bir "Kuzey Kuşağı" kavramı Sovyetler Birliğinin güneyindeki devletleri ön plana getiriyor, onların gerisinde petrol kaynakları ve stratejik yerleri içeren, Süveyş Kanalı'ndan Umman denizine ve Pakistan'a doğru geniş bir bölgenin de savunulmuş olacağı düşünülüyordu. Bir çok Arap ülkesinin, İsrail, İngiltere ya da Fransa ile sürüp gelen çekişmeleri nedeniyle, Sovyet tehlikesine pek önem vermediği, buna karşılık Sovyet sınırına yakın yerlerdeki ülkelerde tehlikenin görüldüğü anlaşılıyordu. Dulles haziran ayı içinde yaptığı açıklamalarda, Arap ülkelerinin daha olumlu tutumu ortaya çıkıncaya değin, MEDO'dan vazgeçildiği söylemişti.

ABD'nin Ortadoğu Pakti konusunda bu kararlı tutumu üzerine Menderes derhal harekete geçmişti. O sırada bölgede böyle bir Pakta en yakın görünen iki ülkeden biri Irak, öteki Pakistan idi. Menderes, Irak Parlamentosunda çoğunluk partisi lideri Nuri Said Paşaya konuyu açmak vesilesini 2 Haziran 1953'de Londra'da Kraliçe Elizabeth'in taç giyme töreni sırasında bulmuştu. Ancak Paşa, Irak'ın buna henüz hazır olmadığını, biraz sabretmek gerektiğini söylemişti<sup>4</sup>.

### *KUZEY KUŞAĞININ İLK HALKASI:*

#### *TÜRKİYE-PAKİSTAN ANDLAŞMASI (2 Nisan 1954)*

1953 Haziranından 1954 baharına dek, Ankara ile Vaşington arasındaki danışmalar Pakistan üzerinde toplanmıştı. Dulles, Türkiye'den ayrılmadan Vaşington'a yolladığı ivedi bir mesajda, Pakistan'ın komünizme karşı koymak kararlılığını belirtip bir Ortadoğu savunma sistemine katılmağa hazır olduğunu, bu ülkeye, onunla herhangi bir anlaşma bağitlanmasını beklemeden, silâh, gereç ve buğday yardımı yapılmasını istemişti<sup>5</sup>.

<sup>3</sup> Aynı, ABD Millî Güvenlik Kurulunun "Kuzey Kuşağı" tasarsını onaylayan kararı, 137 sayılı belgenin son sayfası.

<sup>4</sup> Aynı, s.387, Ankara'ya gelen NATO Avrupa Kuvvetleri Baş Komutanı Gen.Ridgway'in Menderes ile görüşmelerine ilişkin olarak ABD Büyükelçisi McGhee'nin 10 Eylül 1953'de Washington'a raporu.

<sup>5</sup> Aynı, 49 sayılı belge, Dulles'in İstanbul'dan State Department'a 26 Mayıs 1953'de yolladığı mesaj.

Gerçekten, Pakistan Sovyetler Birliği ile ortak bir sınırı olmamakla birlikte, bir komünist tehlikesi üzerinde duyarlı görünüyordu. Bunun yanı sıra, açıkca söyleyemeyeceği bir amacı da, ABD'nin destekleyeceği bir ittifak sayesinde, Keşmir sorunu yüzünden gerginlik içinde olduğu Hindistan'a karşı stratejik bir avantaj sağlamak, Amerikan yardımı ile ordusunu güçlendirmektir.

Atlantik'ten Pasifik'e dek Komünizm tehlikesine karşı kesintisiz bir savunma sistemini bir an önce gerçekleştirmek kararındaki ABD yönetimi, nasıl Türkiye'yi NATO ve o sırada hazırlığı sürdürülen Üçlü Balkan İttifakı ve kurulması düşünülen "Kuzey Kuşağı" arasında bir menteşe gibi görüyorsa, Pakistan'ı da "Kuzey Kuşağı" ile -1954 Eylülünde gerçekleşecek- Güneydoğu Asya Andlaşma Örgüsü (SEATO) arasında bağlantı noktası olarak görüyordu. Pakistan'a bu özel ilgi nedeniyeldir ki, Başkan Yardımcısı Nixon 1953 sonlarında Karaçi'ye gönderilmiş, ilişkiler geliştirilmişti. Çok geçmeden, 22 şubat 1954 günü, Pakistan Başbakanı Muhammed Ali, ABD'den silâh ve gereç yardımı istemişti. Bu vesileyle yaptığı bir demeçte, Pakistan'da herhangi bir devlete üs verilmesinin ya da yabancı bir ülkenin Pakistan'a asker göndermesinin sözkonusu olmayacağını, ayrıca bölgede istikrara katkıda bulunmak isteyen Pakistan'ın Türkiye ile sıkı bağlar kurmak niyetinde olduğunu açıklamıştı. Üç gün sonra Başkan Eisenhower da, Pakistan'ın yardım isteminin yerine getirilebileceğini, ancak Pakistan'ın da bölge savunması için düşünülen sisteme katılması gerektiğini açıklamıştı. Kısa bir süre sonra, Pakistan hükümeti ABD'nin bu önerisini kabul edince, 19 mayıs 1954 günü Pakistan'a silâh ve gereç yardımı anlaşması imzalanacaktı<sup>6</sup>.

Öte yandan, Türkiye, Pakistan'ın 1947'de kuruluşundan beri, onunla sıcak ilişkiler sürdürmüştü ve 26 Temmuz 1951'de bir Dostluk Andlaşması imzalamıştı. 1953 yılı sonlarında ve 1954 başlarında iki taraf arasında, ABD-Pakistan görüşmelerine paralel olarak, yürütülen temaslar da bir bölgesel ittifakın temelini atmak olanağını ortaya koymuştu. Bunun üzerine 19 şubat 1954 günü Türk ve Pakistan hükümetleri şu ortak bildiriye yayımlamışlardır:

"Pakistan ile Türkiye arasındaki Dostluk Andlaşmasının özüne uygun olarak, iki hükümet siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda sıkı ve dostça işbirliği yapmak ve, bunun yanı sıra, hem kendi çıkarları, hem

<sup>6</sup> Metin için bkz. Mutual Defense Assistance Agreement with Pakistan, US Treaties, 852 ve BM.202 UNTS. 301.



de tüm barışsever ulusların çıkarları için, barış ve güvenliğin güçlendirilmesi amacıyla gerekli yolları araştırmak konusunda görüş birliğine varmışlardır”.

Türkiye Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü ertesi gün yaptığı bir açıklamada, bu bildiriye değinerek, iki hükümetin şimdiden Karaçi’de görüşmelere giriştiklerini; bağtılamayı düşündükleri yeni Anlaşmanın askersel bir ittifak olmamakla birlikte, jeopolitik alanda görüş alışverişi, iki devletin uluslararası durumun gereklerine göre, barış ve güvenliğin güçlendirilmesini amaçlayan çalışmaları öngöreceğini; barışsever ve iyiniyetli hiç bir devlete karşı olmayacak bu andlaşmanın ilgili devletlerin katılmasına açık tutulacağını belirtmiştir.

Türkiye Pakistan arasında Dostça İşbirliği Andlaşması (Treaty of Friendly Cooperation) 2 nisan 1954 günü Karaçi’de Pakistan Dışişleri Bakanı Zülfikâr Han ile Türkiye Büyükelçisi Salahâtin Arel arasında imzalanmıştır<sup>7</sup>. Andlaşma, onay işlemleri bitince, 12 haziran 1954’de yürürlüğe girmiştir.

Andlaşmanın amacı ve getirdiği hükümler şöyle özetlenebilir: Giriş kesiminde, BM amaçlarına uyum içinde girişilecek işbirliğinin Ortadoğu ülkelerinin çıkarlarına uygun olacağı, böylece bölünmez nitelikteki dünya barış ve güvenliğine hizmet edeceği belirtilmiştir.

1.,2., ve 3. Maddeler dostluk, danışmalar, kültür, ekonomik ve teknik işbirliği ile ilgilidir.

Savunma işleriyle ilgili 4. Maddede, a) teknik deneyim ve gelişmelerde bilgi alışverişi; b) silâh ve mühimmat yapımında ve alışverişinde yardımlaşma -ve en önemli hüküm olarak- c) Dışardan, kendilerine karşı kışkırtmadıkları bir saldırı olursa, BM. 51 Maddesine uygun biçimde nasıl ve ne ölçüde işbirliği yapabileceklerinin incelenmesi ve saptanması öngörülmüştür.

5. Madde, Tarafların daha önce bağtıladıkları andlaşmaların hükümlerinin saklı ve geçerli kalması ile ilgilidir.

6. Maddede, bu Andlaşmanın, onun amaçlarının gerçekleşmesi için katılmaları yararlı görülecek devletlerin katılmalarına açık olduğu belirtilmiştir.

<sup>7</sup> Andlaşmanın türkçe resmi metni için bkz.Düstur, Ter.III C.36 s.1719 ve İngilizcesi için 211 UNTS 270, Reg.No.2858.

Görülüyor ki, 4. Maddenin (c) fıkrası kesin yükümlülük koymaksızın, esnek bir anlatımla, savunma için işbirliği öngörülmektedir ki, bu işbirliği uygulama anlaşmalarıyla, bir içerik kazanabilecektir.

Andlaşmanın imzalanması üzerine Türkiye Dışişleri Bakanı F.Köprülü France Presse Ajansına yaptığı bir açıklamada, Pakta bir gün Arap ülkelerinin de ilgi göstereceği umudunda olduğunu belirtmiştir.

Andlaşmanın uyandırdığı tepki ve yankılara gelince: Sovyetler Birliği daha Karaçi Ortak Bildirisi üzerine, 18 martta Türk ve Pakistan hükümetlerine uyarı notaları vermiş ve bunları açıklamıştır. Notalarda böyle bir Paktın Ortadoğu'nun öbür devletlerinin de katılmasına nüve oluşturacağını, ortada bir saldırı tehlikesi olmadığına göre, paktın savunma niteliği taşımayacağını, bunun NATO'nun bir manevrası olduğunu, Ortadoğu ve güneydoğu Asya'da durumu tehlikeye sokacağını, ayrıca Türk (ve Pakistan)-Sovyet ilişkilerine zarar vereceğini ileri sürmüştür. Türk hükümeti verdiği yanıt notada, Türkiye'nin sadece barışı güçlendirmek emelinde olduğunu, bildirmiştir.

Sovyetler Birliğinin bu tepkisi Doğu-Batı ilişkilerindeki "soğuk savaş"ın Ortadoğu bölgesine yayılmasının bir başlangıcı sayılabilir.

Öte yandan, Mısır'da Devrim Konseyinin organı El-Tahrir dergisinin 23 mart sayısında, bir Türk-Pakistan Paktının komşu devletleri tehdit edeceğini; karışıklıkları artıracığını; Batılı sömürgecilerin Pakta Ortadoğu'nun öbür devletlerini de sokmak isteyeceklerini; Türkiye'nin Balkan Paktında olduğu gibi Ortadoğu paktında da ABD'nin emrinde yürüdüğünü; Rusya'nın Ortadoğu işlerinde Arapları Batılılara karşı uyarmalarına gerek olmadığını; Arapların öğütlere gereksinim duymadıklarını; Irak'ın böyle bir pakta katılmakta kararsız olduğunu; İran'ın ise hiç istemediğini yazmıştır.

2 nisanda imzalanan Türkiye-Pakistan Paktından yedi hafta sonra, ABD-Pakistan akersel silâh-gereç yardım anlaşması yapılıncaya başta Mısır olmak üzere, Arap ülkeleri basınında tepkiler artmıştır. Paktın Arap Birliğini bölebileceğini, Irak'ın bu Paktan uzak durması gereği vurgulanmaya başlanmış, ayrıca Pakta karşı Kahire, Şam, Amman ve Bağdat'ta öğrenci gösterileri düzenlenmiştir.

Irak'ta Nuri Said Paşa'nın, lideri bulunduğu iktidardaki Anayasal Birlik (El İttidad-ül Desturî) partisinin 10 martta yaptığı bir toplantıda, Irak'ın sınırları dışında bir yükümlülüğe girmemesi gerektiğini belirtmekle birlikte, Türk-Pakistan Paktına karşı çıkmaması, hatta kapalı biçimde onu

özendirici nitelikte sözler söylemesi muhalif basında sert tepkiler uyandırmıştır. Tepkiler zamanla artınca Dışişleri Bakanı Fazıl Cemali, Irak'ın kardeş Arap devletlerine danışmadan Ortadoğu savunması konularında karar almayacağını, zaten Irak'ın Türk-Pakistan Paktına katılması için bir öneri de alınmamış olduğunu, şu da var ki, Türkiye gibi bir devletin dostluğu kazanılırsa, onun İsrail'e karşı politika gütmesinin sağlanmasına çalışılabileceğini belirtmiştir.

İşte Pakistan'ın olumlu bir çizgiye girdiği, Irak'ın da umut verdiği bir zamanda, hareketin mimarı konumundaki Menderes, sivil ve askersel geniş bir heyetin eşliğinde 30 Mayıs-7 Haziran 1954'de ABD'ye yaptığı ziyarette, NATO çerçevesindeki işbirliği ve Türkiye'ye yardımın artırılması ve Balkan (Bled) Paktının hazırlıkları gibi konuların yanısıra, Kuzey Kuşağının gerçekleştirilmesi sürecini de konuşmuştu. Menderes, ABD'de bulunduğu sırada yaptığı bir açıklamada, Arap ülkelerinin İsrail'in varlığını tanıması gereğini vurgulamıştı. Bu açıklama Arap ülkelerinde soğuk yankılar uyandıracaktı. Ziyaret sonunda yayımlanan bildiriye, Türkiye'nin dost ülkelerle daha sıkı siyasal ve askersel bağları kuracağı belirtilmişti.

### *BAĞDAT PAKTI İÇİN TÜRK-IRAK GÖRÜŞMELERİ*

*(Nisan 1954-Ocak 1955)*

Türkiye-Pakistan Paktı imzalandıktan sonra, ona katılmasında en çok umut beslenen devlet Irak idi. Irak'ta Sovyet tehlikesine karşı Ortadoğu'da Batılılarla işbirliği içinde bir savunma sistemi kurulmasına en yakın politikacı da Nuri Said Paşa idi. Lideri bulunduğu Anayasal Birlik Partisi Meclis'te çoğunluğa sahipti. Nuri Said güçlü bir kişiliği olan, krallığa bağlı, deneyimli ve kurnaz bir politikacıydı. Osmanlı Ordusunda subaylık etmiş, türkçe bilen ve Türkleri yakından tanıyan, ayrıca Irak'ın eski mandateri İngiltere ile iyi geçinilmesini yeğleyen bir kişi idi. ABD'nin silâh ve para yardımı ile Irak'ı güçlendirmek, Arap dünyasında ön plana çıkarmak istiyordu.

1954 baharında başbakan bulunan Umarî bağımsız bir politikacı idi. Savunma paktı konusunda karar alabilecek durumda değildi. Nuri Said bu hükümeti az çok etkiliyor ve bu arada, bir yandan İngiltere ile 1930'da imzalanmış ittifak andlaşmasının yerine geçmek üzere, Irak kamuoyunu tatmin edecek, daha elverişli (üslerin Irak'a devri vb.) bir yenisinin yapılmasını düşünüyor, öte yandan, Ortadoğu savunma paktı işine bir formül bulmak için Türkiye ile perde arkasında temaslar yapıyordu.

Türkiye’de başbakan Menderes “Kuzey Kuşağı” tasarısının bir an önce gerçekleşmesi yanlısıydı. İngiltere ile zaten sıkı temas içindeydi. İran’ın da böyle bir Pakta çekilmesi için, onun İngiltere ile Anglo-Iranian petrol kampanyasının millileştirilmesinden doğan uyuşmazlığını bir çözüme kavuşturması gerekiyordu. Buna karşılık Irak’ta Nuri Said bu konuda kararlı görünüyordu. Irak’ın Türkiye-Pakistan Paktına katılması için ABD 13 nisanda Irak hükümetine şu yolda bir muhtıra vermişti: Eğer Irak bu konuda öbür Araplardan çekiniyorsa, şimdilik buna katılmayı erteleyebilir; ama hiç değilse bölgenin savunması için işbirliği yanlısı olduğunu şimdiden açıklayabilir; bunu yapmadan ABD Irak ile silâh ve gereç yardımı için bir anlaşma imzalayamaz. Irak bu öneriye verdiği yanıtta, nisan başlarında Arap Birliği toplantısı bildirisi karşısında işin zorluğuna değinmiş, Türk hükümetinden henüz Türkiye-Pakistan Paktına katılma önerisi de almadıklarını belirtmişti<sup>8</sup>.

19 nisanda Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi, Nuri Said Paşa ile bir görüşme yapmıştı. Paşa bu görüşmede son Karaçi ve Yeni Delhi gezilerinden sözettikten sonra, “Irak Türkiye-Pakistan Paktına katılabilir; ancak Andlaşmanın 4/c Maddesinin Irak’ın duyduğu kimi gereksinimlere göre genişletilmesi ve bu ABD’ne kabul ettirilmelidir; özellikle “kışkırtılmamış bir saldırı” durumunun bir İsrail saldırısını da kapsayacak biçime getirilmesi iyi olacaktır; öte yandan, ABD’nin silâh yardımı olmadıkça Irak pakta giremez. Her halde Pakt konusunda ABD ile bizzat temaslar yaptıktan sonra Ankara’ya geleceğim”<sup>9</sup> demiştir.

20 nisanda ABD-Irak silâh-gereç yardımı anlaşması, Irak’ın olumlu tutumu gözönünde tutularak, daha çok gecikilmeden, imzalanmıştı. Bu olgu Irak’ın Türk-Pakistan Paktına katılma yolunda bir adım sayılabilirdi.

Irak’ta haziranda yapılan seçimlerde Anayasal Birlik Partisi biraz kayba uğramışsa da, gene Mecliste birinci parti durumundaydı. Ama Nuri Said bunu yeterli bulmamıştı. Nitekim 2 mayısta 18 yaşını doldurduğu için Kral olan 2. Faysal başbakanlığı Nuri Said’e vermek istemişse de, o yeni bir seçim yapılmadıkça bunu kabul etmeyeceğini söylemişti. Kral yeniden seçim isteğini benimseyince, 4 ağustosta hükümetin kurulmasını Nuri Said’e vermişti. 12 eylülde yapılan yeni seçimlerde Nuri Said’in par-

<sup>8</sup> Ankara’da 16 nisan 1954’de ABD Büyükelçisi F.Warren ile Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Açıkalın arasında geçen görüşme ile ilgili Türkiye Dışişleri Bakanlığı Servis Notu, Dışişleri Arşivi, Bağdat Paktı Dosyası.

<sup>9</sup> Aynı, Dışişleri Bakanlığının servis notunun ikinci bölümü, Açıkalın’ın Warren’e verdiği bilgiler.

tisi Meclis'te salt çoğunluğu sağlamıştı. Artık pakt konusunda Nuri Said kesin biçimde harekete geçebilecek durumda idi.

Menderes Irak'ın Pakta katılacağından emindi. Katılma gerçekleşince bunun öbür Arap ülkelerindeki yankıları ne olabilirdi, hangileri buna olumlu bakabilir ve yeni katılmalar kimlerden beklenebilirdi? Onları özendirmek için ne yapmalıydı? Paktın karşısında olan Mısır'ı izleyecekler kimlerdi, onlara karşı nasıl bir tutum içine girebilirdi? Bütün bunlar üzerinde danışmalar yapmak üzere temmuz ortasında Arap ülkelerindeki Türkiye Büyükelçilikleri ve işgüderleri Ankara'ya çağrılmıştı. 12 ve 13 temmuzda Ankara'da Başbakan Menderes Başkanlığında ve 15 temmuzda İstanbul'da Cumhurbaşkanlığı Bayar başkanlığında yapılan toplantılarda, temsilcilerin görüşleri alınmış ve onlara yönergeler verilmişti. Toplantılara ben de, Şam işgüderi olarak, katıldığım ve not aldığım için o sırada Türk-Arap ilişkilerinin Ankara'dan görünüşüne tanık olmuşum<sup>10</sup>.

Bu toplantılarda varılan sonuçlar ve bize verilen yönergeler şöyle özetlenebilir:

Arap ülkeleri Türkiye'nin ortak güvenlik politikasını henüz benimsemiyor, görünüyorlar. Aslında Araplar birlik içinde değildir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Örneğin, Haşimi-Suudi çekişmesi yüzünden birbirlerini köstekliyorlar. Bunun gibi, Türk önerilerine karşı olanlar buna karşı olmayanları durdurabiliyor. Şu sırada Arap Birliğine egemen olan Mısır Arap dünyasını kendi emellerine alet etmektedir. Arap ülkeleri 400-450 yıl egemenlikten yoksun kaldığından milli varlık ve sorumluluk duygusundan uzaktır. Dolayısıyla politikaları belirsiz ve iç durumları istikrarsızdır. Büyük devletlerle, özellikle onları eskiden mandater olarak yönetenlerle işbirliğini bir egemenlik sorunu yapmaktadır. Çok kez de, büyük devletler arasında manevralara başvurmaktadır. İsrail sorunu Arap ülkelerinde Sovyet tehlikesini ikinci plana itmektedir. O nedenle Sovyetlere karşı bir güvenlik sistemine girmek istemiyorlar. Hatta Sovyetler Birliğini bir denge ögesi olarak görüyorlar. Böyle olunca Sovyet propagandasının (emperyalizm, neo-

<sup>10</sup> Bu toplantılara Başbakan Menderes, Başbakan yardımcısı ve Devlet Bakanı F.R.Zorlu, Dışişleri Bakanı Köprülü, Genel Sekreter N.Birgi, Daire Başkanı O.Eralp, Cidde Büyükelçisi K.A.Payman, Berut Büyükelçisi Rıfık R.Zorlu, Amman Büyükelçisi K.Rızan, Kahire işgüderi M. Dikerdem, Bağdat işgüderi F. E. Özdoğanlı Şam işgüderi İ. Soysal katılıyordu. Toplantı sonunda Genel Sekreter ve İ. Soysal'ın notları birleştirilerek bu çalışma belgesi hazırlanmıştı. Bunun ilk kesiminde hükümetin görüşü, ikincisinde temsilcilere verilen yönelge yer alıyordu. Bkz.Dışişleri Arşivi, Bağdat Paktı dosyası ve toplantı üzerinde Dikerdem'in gözlemleri: "Ortadoğu'da Devrim Yolları" adlı kitap, İstanbul 1990, S.104-108.

kolonializmle savaşım, İslamın korunması vb.) etkisinde kalıyorlar. Bu arada Sovyetler, adam ve gazete satınalmak gibi yollara başvurmaktadır.

Araplarda Türkiye'ye karşı beslenen duygular aslında olumludur. Hükümetler bizimle işbirliğinden kaçınmanın bahanesini kamuoylarında buluyor. Arap basını genellikle halkların arzusunu yansıtmıyor. Zaten gazete okuyan çok az. Gerçi Türkiye'nin İsrail'i tanınması ve onunla normal ilişkiler sürdürmesi olgusu halk üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. Hükümetleri de bu etkileri kamuoylarının bu konuda duyarlı olduğuna ve bizimle işbirliğine girmekten kaçınmalarına gerekçe gibi ileri sürüyorlar. Ama bu tutum gerçeği yansıtmamaktadır. Zaten bu ülkelerde gerçek bir kamuoyu yoktur". (Bu son düşüncelere Kahire işgüderi M.Dikerdem ve ben pek katılamayacağımızı söyledik). Türk-Pakistan Paktının Arap dünyasındaki yankısı pek açıklığa kavuşmamıştır. Ama az çok ilgi uyandırdığı görölüyor. Bunun nedeni, Türkiye'nin Pakistan gibi büyük bir İslam ülkesiyle biraraya gelmesidir. Bu olgu Türkiye'nin İslâma karşı olduğu söylentilerine bir darbe indirmiştir.

Bugünkü koşullar içinde, zaten güçsüz olan Arap ülkelerinden beklenimiz, NATO müttefiklerinden beklediğimiz gibi bir yardım değil, düşmanlarımız safında olmamaları, mümkünse kurulacak savunma düzeni için stratejik kimi kolaylıklar göstermeleridir. Arap ülkeleri, uzun süre başkaları tarafından yönetilen ülkeler olarak daha çok kuvvete, prestije sayđı gösterirler. O nedenle Türkiye'nin o ülkelerde saygınlığını artırıcı gösterişli etkinliklere (davetler, sayđı gösterileri vb.) girişilmelidir. Biz geçmişin kötü anılarını silici hayırhah ve iyiniyetli davranışlar içine girmeliyiz. Bunu her Arap ülkesinin özelliğine göre yapmalıyız. Bu arada Türkiye ile Arap ülkeleri arasında her türlü geziler özendirilmeli; kültür temasları artırılmalı; Berut'ta bir Türk Haberler Bürosu açılmalı; dostluk dernekleri, parlamento grupları kurulmalı; etkin kişilerle iyi ilişkiler sürdürölmeli; stajyerlere burslar sağlanmalı; filo gezileri düzenlenmelidir.

Türkiye-Pakistan Paktına karşı bugün Mısır ve Suudi Arabistan olumsuz, Irak ise, henüz cesaretsiz de olsa, olumlu bir tutum içindedir. Suriye, Lübnan ve Ürdün bekleyiş durumundadır. Arap devletlerini makul yola sokmak üzere aktif biçimde şu politikalar güdülebilir: Mısır'ın başından beri, olumsuz tutumu nedeniyle şimdilik onu kenara bırakmalıyız. Ötekilerini işbirliğine çağırırken, Mısır'ın haksız ve yersiz tutumunu da anlatmalıyız. Önce, hiç değilse bir Arap ülkesini Arap Birliğinin olumsuz tutumundan uzaklaştırarak, ötekilerini de zamanla aynı yola çekmeliyiz.

İsrail sorununa gelince, Başbakan Menderes'in son ABD gezisinde açıkladığı üzere, bu sorun ortadaki gerçeklere uygun biçimde çözüme kavuşturulabilir. Çözüme çabuk varılırsa Ortadoğu savunma sisteminin gerçekleşmesi kolaylaşır. Bu bakımdan İsrail-Arap ilişkilerindeki bugünkü "statu quo"yu güvence altına alan 1950 Üçlü Deklarasyona (ABD-İngiltere-Fransa) Türkiye'nin de katılması ve onun dörtlü duruma getirilmesi zorunluğu vardır.

Başlıca Arap ülkelerini bir Ortadoğu güvenlik sistemine yaklaştıracığı umuduyla yapılan bu değerlendirmeler ve önerilen etkinlikler, Irak dışında, Arap ülkelerindeki siyasal akımlara uymuyordu. Çünkü bağımsızlıklarına kavuşan Arap ülkelerindeki yeni akımlar, yeni yöneticiler Türkiye'de yeterince bilinmiyordu. Zaten değerlendirmeler yüzeyseldi, önyargıların etkisindeydi. Ayrıca benimsenen tutumda Dulles'in Arap ülkeleriyle işbirliğinde sonuna dek durulması isteğinin rolü vardı. Başka deyişle, Menderes Amerika BD.nin çizdiği yolda elinden geleni yapmakta kararlıydı.

Süveyş Kanalı üssünün Mısır'a terki konusunda İngiltere ile Mısır arasındaki görüşmeler olumlu bir sonuca varmış ve andlaşma 27 temmuz 1954'de parafe edilmişti. 19 ekimde imzalanınca yürürlüğe giren bu Andlaşmanın 4. maddesine göre, 1950 Arap ülkeleri Toplu Güvenlik Paktı üyelerinden birine ya da Türkiye'ye bir saldırı olursa, üs İngiltere'nin kontrolüne bırakılacaktı. Arap ülkeleri ile Türkiye'nin güvenliklerinin birbirine bağlı olduğunu ortaya koyan böyle bir hüküm kuşkusuz İngiltere'nin isteğiyle olmuştu. Ancak Nâsır'ın bunu kabul etmesi Menderes'i çok sevindirmiş, ona Kuzey Kuşağı Paktına ileride Mısır'ın da girebileceği umudunu vermişti. Menderes yaptığı bir açıklamada, bu olgunun Nâsır'ın gerçek bir devlet adamı olduğunu gösterdiğini belirtmişti.

Öte yandan, Türkiye ile Irak arasında temaslar, Nuri Said'in başbakanlığı üstlendiği ağustos ayından beri hızlanmıştı. Bu temaslar ve olaylar şöyle olmuştu: Irak Veliâhtı Emir Abdülilâh 2-10 eylül 1954'de Türkiye'ye gelmiş ve Menderes ile Pakt konusu üzerinde görüş alışverişinde bulunmuştu. Öte yandan, Nuri Said başbakanlığı üstlendiğinden beri Mısır hükümeti ile Ortadoğu Paktı üzerinde temaslar sürdürmüş, Irak'ın pakt konusundaki tutumuna Mısır'ın anlayış göstermesini sağlamaya çalışmıştı. Nuri Said'in Nâsır'ı ikna etmek üzere, "Irak Sovyet tehlikesine karşı Türkiye ve Pakistan gibi iki önemli müslüman ülke ve Batılılarla birlikte bir pakt yaptıktan sonra, bir Arap-İsrail savaşı çıkınca yüz milyonluk müslüman Pakistan ve 20 tümene sahip Türkiye'nin tarafsız kalmalarının

düşünülemeyeceğini” söylediği, Nâsır'ın bu sözlere bir yanıt vermek istemediği öğrenilmişti<sup>11</sup>.

Nuri Said 1954 eylülünde genç Kral Faysal ile birlikte Londra'ya gitmişti. Yola çıkarken 17 eylülde yaptığı bir açıklamada, “Arap ülkelerinin savunması için Batılılarla işbirliği kaçınılmazdır. Arapların bu işbirliği için ileri sürdüğü tek koşul Kanal ve Filistin sorunlarının Arapların istekleri doğrultusunda çözüme kavuşturulmasıdır” demişti. Nuri Said Londra'da İngiliz hükümetiyle Pakt işini ve, ona bağlı olarak, İngilizlerin Irak'taki Habbaniya ve Şaiba hava üsleri konusunda görüş alışverişinde bulunmuştu. O sırada Kanal üssünün geleceği konusundaki İngiltere-Mısır görüşmeleri de ilerliyordu. Nuri Said bu durumun Nâsır'ın Irak'a karşı tutumunu az çok olumlu biçimde etkileyeceği umunduydu.

Nuri Said, Londra temasları sonunda Irak'a dönerken İstanbul'a uğramış ve 9-18 ekimde Menderes ile resmi görüşmelerde bulunmuştu. Görüşmelerde Türk tarafından Menderes'ten başka, Başbakan yardımcısı F.R.Zorlu, Dışişleri Bakanı F.Köprülü, Dışişleri Genel Sekreteri Nuri Birgi, Yeni Bağdat Büyükelçisi Muzaffer Göksenin, Irak tarafından Nuri Said'den başka Ankara Büyükelçisi İbrahim Alüsi hazır bulunmuştu. Eldeki tutanak özetine<sup>12</sup> göre konular şu üç bölümde ele alınmıştı: Ortadoğu'nun güvenlik ve istikrarı; Ortadoğu'nun savunma sistemi ve Türk-İrak ilişkileri. Nuri Said artık pakt işinde son ve kesin adımı atmak kararı içindeydi. Çünkü, önce Mecliste salt çoğunluğu sağlamış, sonra Arap Birliğine bilgi vermiş, artık fazla bir tepki gelmeyeceği izlenimini edinmiştir.

İstanbul görüşmelerinde Nuri Said'in konuşması şöyle olmuştu:

Arap Birliği toplantısında açıkladığı üzere, a) Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmak komünizm ve Rus tehlikesine yol açabilir; b) Tarafsızlık yeterince güçlü olmadıkça zordur; c) Demokrasi dünyası ile işbirliğinin gerçekleştirilmesine ise Kanal uyuşmazlığı ve İsrail sorunu engel olmaktadır. Ama yakında İngiltere-Mısır Andlaşması imzalanınca Kanal sorunu çözüme kavuşmuş olacaktır. İsrail sorununa gelince, Araplar İsrail tehlikesini Sovyet tehlikesinden daha yakın görüyorlar. Böyle olunca oldu bittileri önlemek, BM kararlarının uygulanması ve 800 bini aşan Filistin mültecisinin yerlerine dönmeleri, dönmek istemeyenlere zarar giderim ödenmesi gerekir. Her halde Türkiye BM kararları-

<sup>11</sup> Heykel, Hasaneyn'i "Süveyş Dosyası" (Kahire 1987) adlı arapça yapıtıdan alınarak Milliyet (İstanbul) gazetesinin 25.IV.1987 günlü sayısında Murat Bardakçı'nın yazısı.

<sup>12</sup> İstanbul görüşmelerinin tutanak özeti, Dışişleri Arşivi, Türkiye-İrak İlişkileri dosyası.



nın uygulanması gereğini açıklamalı, Arap kamuoyunda İsrail'e yardımcı politika göttüğü izlenimini silmelidir.

Menderes görüşünü şöyle açıklamıştır:

Kanal sorunu çözümlendiğine göre Mısır'ın Ortadoğu savunması için de daha yapıcı davranması umut edilir; Filistin sorununda, geçende New-York'ta açıkladığım gibi, İsrail'in varlığını kabul etmek gerekir. Eğer Araplar kendilerini İsrail karşısında güvenlikte hissetmiyorlarsa buna çare bulunabilir.

Köprülü de "Türkiye Filistin işinde BM kararlarını desteklediğini zaten açıklamıştı. Şimdi bunu yeniden yapabilir", demiştir.

Menderes ayrıca şunları da belirtmiştir:

Türkiye hükümetleri Araplara karşı her zaman dostça davranmıştır; çıkan kimi olaylar yanlış yorumlanmıştır; temaslar artınca bunlar sona erecektir; Kanal anlaşmasında, Türkiye'ye saldırı olursa Kanal üssünün yeniden İngiltere'nin denetimine geçerek güçlendirileceği yolundaki hüküm Nâsır'ın Türkiye'ye karşı ilk olumlu tutumunu göstermektedir. Biz bunu çok iyi karşılıyoruz. Yakında Nâsır ile buluşunca (ki Nâsır vazgeçince böyle bir buluşma olmayacaktır) bu konuları düşüneceğiz, demiştir.

Ortadoğu savunması konusunda Nuri Said şöyle konuşmuştur:

Bu savunma işini, Filistin sorununun çözümüne değin, ertelemeye gerek yoktur. Sovyet tehlikesinin ön safında bulunan İran, Türkiye ve Irak'tır. Ancak Irak dışarıya kuvvet gönderecek durumda değildir. Katkısını kendi sınırları içindeki geçitleri tutarak yapabilir. Savaş başlayınca Irak'a havadan uçaklar ve paraşütcülerle saldırabilir. Biz şimdiden İran ile temastayız. İran'ın pakta katılmasına Türkiye ile birlikte çalışabiliriz. Suriye'nin de bizimle işbirliğine girmesi iyi olur. Ancak Suriyeliler bize karşı kuşku duyuyorlar. Bu işi daha çok Türkiye üstlenebilir. Abdülnâsır'ı anlayışlı görüyorum. Ancak zamana gereksinim duyuyor. Kendisine, Irak'ın Sovyet tehlikesine karşı ön safta olduğu için, fazla bekleyemeyeceğini, bildirdim. Bunu normal karşıladı. Türkiye de Mısır ile işbirliğini geliştirirse işler kolaylaşır.

Menderes ayrıca şunları belirtmiştir:

Türkiye-Pakistan anlaşması imzalanmış durumda olduğuna göre, Irak'ın kiminle, nasıl bir bağ kuracağı konusunu düşünmemiz gerekiyor. En iyi yol tüm Ortadoğu devletlerinin birliğini gerçekleştirmektir. Ama bu zaman alacaktır. Şimdilik Türkiye ile Irak'ın öncelikle

İran nezdinde çaba göstermesi gerekir. Türkiye ayrıca Suriye ve Lübnan üzerinde çalışabilir. Tüm Arap devletleri de aynı zamanda eşit koşullarla işbirliğine çağrılabilir. Aynı davet Pakistan'a yapılabilir. Ancak her şeyden önce, Irak ile Türkiye'nin ilişkilerinin özelliği nedeniyle, bizim aramızda bir bağ kurmamız yararlı olur. Böylece Türkiye-Pakistan Paketi da bir uygulama alanı bulmuş olacaktır.

Görülüyor ki, Menderes, Irak'ın Türkiye-Pakistan Andlaşmasına değil, Pakistan'ın Türkiye ile Irak arasında yapılacak bir Andlaşmaya katılması düşüncesindeydi. Bunun üzerine iki başbakan şu ortak görüşü dile getirmiştir: Dünya barışının korunması için büyük sorumluluklar üstlenen ABD'nin Ortadoğu ile ilgisini artırmasının yaşamsal bir önemi vardır. Bu ilgi, bir Ortadoğu güvenlik andlaşmasının gerçekleşmesiyle artmış olacaktır. Kanal sorunu da çözümlendiğine göre, artık İngiltere'nin Ortadoğu'da emperyalist emeller beslediği yolundaki savların arkası kesilir. İngiltere'nin Ortadoğu'ya ilgisi bölge güvenliği için yararlıdır. (Menderes bu vesile ile, bölge barış ve güvenliği bakımından Kıbrıs'ın İngiltere'nin elinde kalması onun Türkiye'ye geri verilmesinden daha yararlı olacağı kanısını dile getirmiştir).

Toplantı sonunda, Nuri Said konuşulan konuları Bağdat'ta kabine arkadaşlarıyla görüşeceğini söylemiş ve Menderes'i Bağdat'a davet etmiştir. Menderes 1955 başlarında Bağdat'a gitmeyi kabul etmiştir.

İstanbul görüşmeleri sonunda açıklanan Ortak Bildiride şöyle denilmiştir:

"Taraflar, bugünkü koşullar içinde bölünmez bir bütün olan dünya barış ve istikrarın korunabilmesinin ancak BM yasasının amaç ve ilkelerine içtenlikle bağlı ulusların, onları toptan emri altına almak ve varlıklarını yoketmek emelini güdenlere karşı aralarında tam dayanışma içinde olmaları ve gediksiz bir ortak güvenlik cephesi kurmalarıyla mümkün olabileceği konusunda anlaşmış ve böyle bir ortak güvenlik cephesinin tam eşit koşullar içinde Ortadoğu'da kurulabilmesi için daha çok gecikmeden elbirliği ile çalışma gerektiği sonucuna vermişlerdir".

Nuri Said Paşa 12 ekimde İstanbul'a yaptığı bir basın toplantısında, öbür Arap devletlerinin de kurulacak güvenlik cephesine katılıp katılmayacağı yolundaki bir soruya, "Süveyş Kanalı ve Filistin sorunları Arap ülkelerini tatmin edecek makul bir çözüme bağlanırsa tüm bu devletlerin Batı ile işbirliği yapabileceği kanısındayım" demiştir. Oysa Paşanın bu açıklamasından birkaç gün önce, Mısır Başbakanı Nâsır, Arap Birliği Dışişleri Bakanlarının Kahire'de yaptığı toplantıda, farklı bir görüş ileri sürmüş ve

şöyle konuşmuştu: “Ortadoğu sorunları üzerinde Arap devletleri ortak bir politika saptamalıdır. Bunun için 1950 Arap Savunma Paktını esas alıp onu güçlendirmelidirler”.

İstanbul görüşmelerinden sonra her iki taraf bağtlanacak Andlaşmanın nitelik ve kapsamı konusunda normal diplomasi yollarından temaslarını sürdürmüşler ve gelişmelerden özellikle Pakistan’a bilgi vermişlerdir. Bunun üzerine Menderes, Köprülü, Birgi, kalabalık bir milletvekili grubu ile birlikte, 6 Ocak 1955’de Bağdat’a gitmiştir. Orada yapılan uzun görüşmelerden sonra, 12 Ocakta bir Ortak Bildiri yayımlanmıştır.

Bağdat Bildirisinde, 1954 Ekim ayında İstanbul toplantısı sonunda açıklandığı gibi, Ortadoğu’nun istikrar ve güvenliği için işbirliği gereği düşüncesinden hareketle, böyle bir işbirliğini gerçekleştirmek ve genişletmek üzere iki devlet arasında bir andlaşma bağtlanmasına karar verildiği belirtilmekte ve şöyle denilmektedir:

“Yapılacak andlaşma, Birleşmiş Milletler Yasasının 51. Maddesinde belirtilmiş olan meşru savunma hakkına dayanarak, gerek bu bölgede, gerek bu bölge dışından, yani her nereden gelirse gelsin, bağtılı taraflara yöneltilecek saldırılara birlikte karşı konulması için aralarında işbirliği yükümlülüğünü içerecektir. Andlaşmaya, vakit geçirmeden, kesin biçimi verilecek ve hemen imzalanacaktır.

“Türkiye ile Irak hükümetleri, Ortadoğuda Birleşmiş Milletler Andlaşmasının ilkelerine ve bu ilkelere dayanılarak alınmış Kararlara (resolutions) uygun olarak, istikrarın kurulmasına ve, ne biçimde ortaya çıkarsa çıksın, saldırı niyetlerinin önlenmesiyle güvenliğin güçlendirilmesine ve barışın korunmasına hizmet edeceğine inandıkları böyle bir andlaşmaya, onun amaçlarının gerçekleşmesine hizmet kararını kanıtlamış olan ya da coğrafi konumu gereği ya da elindeki olanaklar sayesinde bu yolda çaba gösterecek durumda bulunan devletlerin katılımını yararlı ve gerekli görmekteyler.

“Bu bakımdan, andlaşma kesin biçimini almadan önce, çok kısa bir sürede, bu konuda kendileriyle birlikte hareket etmek isteğini gösterecek devletlerle sıkı temas içinde bulunarak, andlaşmanın imzasının onlarla birlikte yapılmasına, çalışacaklar ve, her ne olursa olsun, imzadan sonra da aynı çabayı sürdüreceklerdir”.

Bağdat Bildirisi Ortadoğu ve dünyada sürprizle karışık, geniş yankılar uyandırmıştı. ABD bile bu kadar kısa zamanda böyle bir başarılı sonucu beklememişti.

Bildiride, Andlaşmada yer alacak temel esaslar belirlenmişti. Şöyle ki:

a) Saldırı nereden gelirse gelsin, demekle doğrudan bir Komünist (Sovyet)

saldırısı ya da onun bölge içinden kıskırttığı bir komünist ayaklanması (darbe) öngörülüyordu. Gerçi “bölge dışından” olduğu gibi, “bölgede” de yine bir İsrail saldırısı, hatta Pakta cephe alacak bir Arap devletinin saldırısı da akla gelebilirdi. Ama bu varsayımlar kuramsal kalmaya mahkûmdu. ABD’nin girişimi ile kurulacak bir savunma sisteminde İsrail saldırısı sözkonusu olamazdı. Zaten Türkiye böyle bir saldırıya karşı Araplarla birlikte savaşa girmek niyetinde değildi. Ancak Nuri Said bildiride genel nitelikli bir anlatımın bulunmasını öbür Arap devletlerine hoşgörünmek ve onları pakta yanaştırmak bakımından yararlı görmüş olabiliirdi. Her halde aşağıda belirtildiği üzere, Pakt metninde (Madde 1) saldırının nereden gelebileceği konusunda bir açıklık olmayacaktı. Yanlış yorumları önlemek için metinde bunun böyle olmasını Türkiye’nin istediği anlaşılıyordu. Doğrudan ya da dolaylı olsun yalnız bir Sovyet saldırısının sözkonusu olduğu nasılsa yapılan açıklamalar ve bildirilerden belliydi. Gizli görüşme tutanakları da bunu gösteriyordu. b) Birleşmiş Milletler ilkelerine dayanılarak alınmış kararlardan, Filistin sorununun Arapların haklarını koruyan kararlar anlaşılıyordu. Ancak bu nokta Andlaşmada değil, ona ek Türk-İrak ortak bildirisinde yer alacaktı; c) Andlaşmaya bölgedeki devletlerden başka, onun amaçlarına hizmet edecek güçlü devletler (ABD ve İngiltere sözkonusu) katılabilecekti. Bölge devletleri içinde Pakistan hazır olduğuna göre, İran ve Arap ülkelerinden Suriye, Lübnan, Ürdün hatta ileride Mısır’dan umut vardı.

İşte bu iyimser hava içinde Menderes Bağdat’ta El-Ahbar gazetesine yaptığı bir açıklamada, Mısır’a bir ziyaret yapmağı kabul ettiğini, ayrıca Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun’un da 31 martta Ankara’ya davetli olduğunu söylemişti.

Menderes ve ona eşlik eden heyet mensupları, aşağıda anlatılacağı üzere, 14 Ocak sabahı Bağdat’tan ayrılarak Şam’a güneybirliğine ve oradan da Lübnan’a dört günlük bir ziyaret yapacaktı. Bu arada Dulles, başarıları için Menderes’e bir kutlama mesajı yollamıştı. Artık Paktın imzası kesinleştiğine göre, 23 ockata Türk-ABD-İngiliz kurmayları arasında Londra’da askersel görüşmeler başlamıştı. Bunlar sürdürüldüğü sırada Türkiye’ye askersel yardımın artırılması kararlaştırılmıştır.

### *BAĞDAT PAKTININ İMZALANMASI (24 Şubat 1955);*

### *ANDLAŞMA METNİNİN İÇERİĞİ VE KATILMALAR*

12 Ocak Bildirisi üzerine, yapılacak Pakta karşı Arap ülkelerinde Mısır’ın önyak olduğu tepkiler genişleyince Paktın imzası işi hızlandırılmış,

Menderes ve Köprülü ertesi ay yeniden Bağdat'a gelerek, Irak Başbakanı Nuri Said ve Ayan Meclisi Başkanı Burhanettin Başayan ile -kısaca "Bağdat Paktı" diye tanınan -"Karşılıklı İşbirliği Andlaşması"nı (Treaty of Mutual Cooperation) imzalamışlardır<sup>13</sup>.

Andlaşmanın Giriş Kesiminde, önce 1946 Türk-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşmasını bütünlemek isteğinden sözedilmektedir. Ondan sonra, Arap Birliği devletleri arasındaki Ortak Güvenlik ve Ekonomik İşbirliği Andlaşmasının (Kahire, 17 Nisan 1950) 11. Maddesinin, Bağdat Paktı gibi BM Yasasına dayanan yükümlülük içeren bu Andlaşma hükümlerinin BM Yasasından kaynaklanan Yükümlülöklere ters düşmediği vurgulanmakta, ayrıca Ortadoğu'da barış ve güvenliğin korunması bakımından iki devletin sorumluluğu bulunduğu belirtilmektedir.

Andlaşmanın 1. Maddesi, Tarafların güvenlik ve savunmaları için, BM Yasasının 51. Maddesine uygun biçimde, "işbirliği" yapacakları ve bu işbirliğinin gerçekleşmesi için gerektiğinde "özel anlaşmalar" bağıtlayabilecekleri yazılıdır.

2. Madde ile işbirliğine ilişkin önlemlerin alınması yetkili makamlara bırakılmıştır. Önlemler hükümetlerce onaylanır onaylanmaz yürürlöğe konulacaktır. Yani ayrıca Parlamentoların onayına gerek olmayacaktır.

1. ve 2. Maddelerden anlaşılıyor ki, 1949 NATO, hatta 1954 Üçlü Balkan Paktında yer aldığı üzere, birine saldırı olunca öbürünün hemen harekete geçeceği yolundaki kesin yükümlölük Bağdat Paktında yoktur. Ayrıca, bir ortak komutanlık da kurulmayacaktı. Sadece Askersel komite çerçevesinde ortak planlama çalışmaları yapılacaktı. Pakt savunma alanında bir işbirliği çerçevesi ortaya koymakta, bu çerçevenin içeriği daha sonra hükümetlerin kabul edecekleri ortak önlemler ve özel anlaşmalarla doldurulacaktır. Böylece hükümetler geniş yetkilerle donatılmış olmaktadır.

Gerçekte, üyeler arasında, 2 nisan 1955'de İngiltere Pakta katılırken bağıtlanan Irak-İngiliz anlaşması ve 1959'da Irak'ın Paktan ayrılması üzerine ABD'nin-tam üye olmasa da- CENTO'nun üç bölge devletiyle bağıtladığı ikili anlaşmalar dışında, başka bir özel anlaşma yapılmayacaktı.

3. Madde Tarafların birbirlerinin içişlerine karışmamak ve aralarında ki uyuşmazlıkları barışçı yollardan çözmek gibi klasik hükümler içermektedir.

<sup>13</sup> PaktıTürkçe resmi metni için bkz.Düştur, III, C.36, s.422; İngilizcesi ve Arapçası için: 233 UNTS, 1991, Reg.No.3264; Türkçe metni bu makalenin sonuna eklenmiştir (Ek.I).

4. Maddede, Andlaşma hükümlerinin Tarafların daha önce bağıtladıkları anlaşmalara (Türkiye için 1949 NATO, 1954 Üçlü Balkan İttifakı, Irak için 1945 Arap Birliği ve 1950 Arap Ortak Güvenlik ve İşbirliği Andlaşması gibi) aykırı olmadığı, ayrıca Tarafların bu Andlaşmaya ters düşecek yeni yükümlülükler üstlenmeyeceği yazılıdır.

5. Maddede, Andlaşmanın tüm Arap Birliği devletlerine ve bölgenin güvenliği ve barışı ile ilgili olup imzaca iki devletin resmen tanımış oldukları devletlere (Irak İsrail'i tanımadığından ona kapalı, buna karşılık İran, Pakistan, İngiltere ve ABD'ye) açık olduğu ve onların Türkiye ve Irak ile 1. Madde uyarınca özel anlaşmalar yapabilecekleri ve 2. Maddeye göre, gerekli güvenlik önlemlerini alabileceklerini vurgulamaktadır.

Bu Anlaşma yapılırca Irak'ın Türkiye-Pakistan Paktına katılma konusu fiilen ortadan kalkmıştır. Çünkü Bağdat Paktı daha kapsamlı yükümlülükler getirmiş ve katılma biçimi açıkca düzenlenmiştir. Pakistan da bu durumu kabul edip Pakta katılacaktır. Böylece Türk-Pakistan Paktının Ortadoğu savunmasıyla ilgili hükümleri, özellikle 4. Maddesi resmen ortadan kaldırılmış olmamakla birlikte, varoluş nedenini yitirmiştir, denilebilir.

6. Maddede üyelerin sayısı dördü bulunca Andlaşmanın yürütülmesini düzenlemek üzere bir Sürekli Konsey (bakanlar, gerekince başbakan ya da devlet bakanları düzeyinde) kurulacağı yazılıdır.

7. Maddeye göre, Andlaşma 5 yıl için yapılmış olmakla birlikte, ona son verilmedikçe, beşer yıl için kendiliğinden yürürlüğe uzayacaktır.

8. (Son) Madde Andlaşmanın, Taraflarca onaylanınca, yürürlüğe gireceği yazılıdır.

Andlaşmanın Türkçe, Arapça ve İngilizce her üç metni de geçerli olmakla birlikte, üzerinde anlaşmazlık çıkarsa, İngilizce metne bakılacağı ayrıca belirtilmiştir.

Andlaşmanın imzası sırasında Nuri Said Paşa Menderes'e sunduğu, Paşanın da içeriğini kabul ettiği bir resmi Mektupta, Filistin konusundaki BM kararlarının uygulanması için iki Tarafın sıkı işbirliği yapacağı yazılıdır. Nuri Said Paşanın Menderes'e kabul ettirdiği bu Mektupta şöyle denilmektedir:

“Bugün imza ettiğimiz bu Andlaşma münasebetiyle, bu Andlaşmanın ülkelerimizden herhangi birine yöneltilen herhangi bir saldırı eylemi-

ne karşı koymak için ülkelerimizin işbirliği yapmalarını olanaklı kıldığı yolundaki anlaşmamızı belirtmek ve Ortadoğu'da barış ve güvenliğin sürdürülmesini sağlamak amacıyla, Filistin konusundaki Birleşmiş Milletler kararlarının uygulanması için sıkı işbirliği içinde çalışmak üzere mutabık kaldığımızı bildirmekle onur duymaktayız".

Aslında Türkiye sözkonusu kararları zaten kabul etmiş bulunuyordu. Ancak uygulanması için Araplarla işbirliği yaptığı söylenemezdi.

Böyle bir yükümlülüğü, Pakta katılacak öbür devletlerin kabul etmesi kuşkuluydu. Hatta İngiltere ve ABD tarafından olanaksız görünüyordu. Nitekim İngiltere Başbakanı Eden bu Mektubun kendilerini bağlamayacağını açıklamakta gecikmeyecekti. O nedenle Andlaşmaya genel bir hüküm olarak konulmamıştı. Bu yükümlülük yalnız Irak ve Türkiye için geçerli kalacaktı. Nuri Said Paşa bu Mektup Verişimiyle Arap kamuoyuna Irak'ın Filistin davasını gözardı etmediğini ve Türkiye'yi bu yolda yükümlülük altına soktuğunu göstermek istemişti. Hatta belki de, Arap ülkelerine bir İsrail saldırısı durumunda, Türkiye'nin desteğinin sağlanabileceği izlenimini vermeği düşünmüştü. Mektup Pakta ek olmakla birlikte, T.B.M.M. onayına sunulmamış, böylece Türkiye açısından hükümetin üstlendiği bir vaad, niteliğinde kalmıştır.

Andlaşma 26 şubatta yani imzalanışından iki gün sonra Türkiye BMM'de ivedilikle görüşülmüş ve o gün onaylanmıştır. Köprülü Mecliste Paktın yalnız Türkiye'nin güvenliğine değil, Ortadoğu'nun barış ve esenliğine de yararlı olacağını belirtip "dünyada bugün biri saldırı, öteki savunma cephesi vardır. Tarafsızlığın yeri yoktur" demiş ve Mısır'ın Pakta karşı yersiz bir kampanya başlattığını anlatmıştır. Muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi, Pakt'da bir üye devlete saldırı durumunda alınacak önlemlerin ne olacağını belirlemediğini ve öbür üyelerin otomatik olarak harekete geçmesini gerektiren bir hüküm bulunmadığını ileri sürmüş, ayrıca ek Mektubun sadece hükümeti bağlayan bir belge olduğunu belirtmişti. Bu eleştiriler üzerine söz alan Menderes, Paktın savunma için bir ittifak olduğunu, alınacak önlemler için Andlaşma onaylanınca hükümete yetki verilmiş olacağını söylemiş ve, bu vesile ile, Paktın Irak'tan başka Arap ülkelerinin de katılmasının umut edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Türk-İsrail ilişkilerinde bir değişiklik olmayacağını söylemiştir. Sonunda Andlaşma TBMM üyelerinin oybirliği ile onaylanmıştır.

Aynı gün Irak Parlamentosunda da Andlaşma görüşülmüştü. Nuri Said kamuoyunu yatıştırmak için, Paktın Irak'a ülkesi dışında bir

yükümlülük getirmediğini, ve ek Mektupta Filistin sorununda Türkiye'nin desteğinin sağlandığını vurgulamıştı. Sonunda, Andlaşma Irak Meclisinde de onaylanmıştı. Andlaşma, onay belgelerinin 15 nisan 1955'de Ankara'da verişimiyle yürürlüğe girmiştir.

Bağdat Paktına ilk katılma istemi İngiltere'den gelecekti. 1955 Martında İngiltere Başbakanı Anthony Eden Avam kamarasında İngiltere'nin bu niyetini açıklamakta gecikmemiştir. Nuri Said Paşa, bir yandan İngiltere ile Irak arasındaki 1930 İttifak Andlaşmasının -ki bununla İngiltere Irak'ta hava üssünü elinde tutuyor, kimi ayrıcalıklara ve Irak dış ilişkilerinde gözetim yetkisine sahip bulunuyordu- 1956'da sona ermesinden önce, ona son verip kamuoyunu memnun etmek, öte yandan İngiliz hükümetinin istediği üzere İngiltere ile savunma alanında Irak'ın egemenlik haklarına daha saygılı yeni ve özel işbirliği düzenini bölgesel bir savunma paktının çerçevesi içine sokmak istiyordu. Sonunda, İngiltere'nin Bağdat Paktın katıldığı 4 nisan 1955'de yeni İngiltere-İrak İşbirliği Andlaşması da imzalanmıştır. Bununla, İngiltere'nin Bağdat Paktına katılmasının yanısıra, 1930 İttifakına son verilmesi, Irak'a silâh sağlanması, askersel eğitim işlerinde işbirliği ve bir saldırı (Irak'a karşı anlamında) durumunda yardımlaşma yükümlülükleri getirilmiştir. Bu anlaşma Irak parlamentosunun onayına sunulmayacaktı. Çünkü Bağdat Paktı çerçevesinde yapılan bir düzenleme sayılmıştı. Başka deyişle, İngiltere'nin Irak ile özel askersel ilişkilerini düzenleyen bu yeni anlaşma aynı gün imzalanan Bağdat Paktının şemsiyesi altına konulmuştu.

Pakistan zaten Bağdat Paktına katılmaya hazırды. Böyle bir savunma ittifakının Bağdat'ta imzalanan bir Andlaşma ile gerçekleştirilmesinin yararını kabul ediyordu. Başbakan Muhammed Ali Han Pakistan'ın Pakta katılma isteğini 1955 martında açıklamıştı. Nitekim, Türk ve Irak hükümetlerinin 4 nisanda yaptıkları resmi çağrı üzerine Pakistan 23 eylülde Pakta katılan ikinci devlet olmuştu.

İran komünist tehlikesine karşı Türkiye gibi çok duyarlı bir ülke idi. Bu tehlikeyi 2. Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliğinin Kuzey İran'da bir komünist yönetim kurma manevralarıyla görmüştü. Ama, 1951'de Anglo-İranean Petrol kampanyasının millileştirilmesi üzerine İngiltere ile çıkan çetin uyuşmazlık onu bir süre Ortadoğu savunma sistemi kurulması sürecinden uzak tutmuştu. Bu uyuşmazlık 1954'de bir çözüme kavuşturulunca, İran Bağdat Paktına ilgi göstermeğe başlamıştı.

Bununla birlikte, İran'ı Pakta katılmakta duraksamaya sevkeden bir konu da Sovyetler Birliği ile eski ittifak bağları olmuştu. Gerçekten, 26 şu-



bat 1921'de imzalanan İran-Sovyet saldırmazlık Paktının 3. Maddesine göre, Taraflardan birinin, ötekini güvenliğine karşı bir ittifaka ya da başkaca siyasal bir andlaşmaya girmemesi yükümlülüğü ortaya konulmuştu. Ayrıca 6. madde İran'ın ters bir davranışı durumunda Sovyetler Birliğinin İran'a askersel müdahalesine hak verebilecek nitelikte idi. Bu Pakt 1 ekim 1927'de yapılan İran-Sovyet "Güvence ve Tarafsızlık" Andlaşması ile yenilenmişti<sup>14</sup>. Gerçi Bağdat Paktının savunma amacı güttüğü, sözü edilen 1921 ve 1927 bağitlarının eskiliği, koşulların çok değişmiş olduğu vb. ileri sürülebilirdi. Ama Sovyetlerin ısrarlı olmalarından çekinilebilirdi. Oysa Şah Muhammed Rıza Pehlevi yürekli bir tutum içinde, ABD ve Bağdat Paktı ülkelerine yaklaşmaya kararlı idi. Sovyetler Birliği de daha ileri bir tavır takınmaktan kaçınacaktı. Böyle olunca Şah C.Bayar'ın Eylülde Tahran'ı ziyaretinde Bağdat Paktına katılma kararını ona bildirmiş, 23 ekim 1955'de Başbakan Âlâ bu kararı açıklamış ve Pakt onay vb. işlemleri tamamlanınca katılma 3 kısımda gerçekleşmişti.

Amerika BD.ne gelince: Bir komünist tehlikesine karşı Ortadoğu'da "Kuzey Kuşağı" kurulması tasarısını ortaya atan devlet ABD olmuştu. Sovyetler Birliğine karşı kesintisiz güvenlik çemberinde, NATO, SEATO ve ANZUS savunma paktları arasında yer alacak böyle bir Paktın gerçek özendiricisi olarak onun da Pakta katılması normaldi. Ama bunun istemiyordu. Nedeni neydi? Genellikle yapılan yorumlarda Arap ülkelerini, özellikle Mısır ve Suudi Arabistan'ı tedirgin etmemekten sözedilmişti. Amerikan dış politikasına güçlü kişiliği ile damgasını vuran Dulles'in Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa gibi eski sömürgecilere karşı sıcak olmayan tutumu da biliniyordu. Bundan başka, Dulles Osmanlı egemenliği döneminin Araplarda Türkiye'ye karşı bir çekingenlik yarattığı izlenimini edinmişti. Bundan başka, İsrail-Arap uyuşmazlığında Başkan Truman dönemine göre daha objektif ve Araplara oldukça anlayış gösteren bir davranış içinde idi. Ortadoğu'nun çok karmaşık koşullarının da bilincindeydi. Onun Pakta karşı çekingen tutumu Andlaşmanın 1. Maddesinde imzacıların güvenlikleri için "işbirliği" yapmak gibi zaten fazla zorlayıcı olmayan ve otomatiklikten uzak bir yükümlülüğten kaçınmasından doğamazdı. Nitekim, ABD 1957'de Eisenhower Doktrini ile ve hele 1959'da Bağdat Paktının üç bölge devleti ile bağitlayacağı ikili anlaşmalarla çok daha sağlam yükümlülüklerden kaçınmayacaktı. Bağdat Paktının 1. maddesinde sözügeçen böyle bir "özel anlaşma" aslında üyeler arasında öngörülmüştü.

<sup>14</sup> 1921 ve 1927 İran-Sovyet Andlaşmaları için bkz.Hurewitz, "Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record", Princeton, N.Y.V.II.154 ff.

ABD üye olmasa da, 1958 Irak devrimi üzerine Pakt çöküntüye uğramasın diye üye imiş gibi hareket edip Paktın üç bölge devletine güvence verecekti.

Öyle anlaşılıyor ki, Dulles, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Lübnan ve Ürdün gibi Arap devletlerinin Pakta karşı olumsuz ya da çekingen tutumlarını görmüş, ABD Pakta katılırsa onların Sovyetler Birliğinin yaklaşmasından ya da Sovyetlerin kıskırtmasıyla, Arap petrolü üzerinde ABD'ye zorluklar çıkarılmasından çekinmişti. Şimdilik dışında kalırsa ileride İsrail-Arap sorunu çözüme bağlandığında belki bu Arap ülkeleri de Pakta çekilebilirdi. Bundan başka, İsrail hükümetinin ve ABD'deki Sionist çevrelerin İsrail'in yalnızlığa itildiğini ileri sürerek giriştikleri baskılar sözkonusu olabildi.

Aslında ABD'nin bu tutumunda çelişki vardı. Bu çelişkiyi kimi üst düzey Amerikan diplomatları da biliyor ve hükümetlerini uyarıyordu. Örneğin, Ankara'daki Büyükelçilikleri F.Warren Vaşington'a yolladığı 11 nisan 1955 günlü bir yazısında "... Türk dostlarımızı kendi çıkarlarımıza da ters düşen bir tutumla yüzüstü bırakıyoruz "Kuzey Kuşağı" gibi sağlıklı bir kavram zaten bizden gelmedi mi?" demişti<sup>15</sup>.

Dulles dış ilişkilerle ilgili olarak 11 Ocak 1956'da yaptığı bir basın toplantısında ABD'nin Bağdat Paktı ile ilgili tutumuna ilişkin sorular üzerinde şunları söylemiştir<sup>16</sup>.

ABD bu Paktın kurulmasına sempati ile bakıyor. Böyle bir Pakt benim 1953 Mayısında geliştirdiğim "Kuzey Kuşağı" kavramından doğdu. Paktın bugün daha da genişletilmesi konusunda belirli bir görüşümüz yok. Biz bölgedeki öbür devletleri Pakta katılmaya özendirmiş değiliz. "Pakta katılmayı düşünebiliriz. Yeter ki, bu katılma genel istikrarı güçlendirecek koşullar içinde ve zamanında olsun. Katılmayı içinde bulunan koşullardan soyutlandırarak yapmayı düşünmüyoruz".

Daha sonra Eisenhower ise anılarında bu çekingenliğin nedenini daha çok İsrail'in kaygılarına dayandırarak şöyle yazacaktı<sup>17</sup>.

<sup>15</sup> Aynı, Foreign Relations (1955-57), C.XXIV, 629 ABD.Ankara Büyükelçisi Warren'ın State Dpt'e raporu.

<sup>16</sup> Dpt.of State Bulletin, Washington, 16 ocak 1956, s.79.

<sup>17</sup> Eisenhower, Dwight D., "The White House years: Waging Peace", N.York.1965 s.26-27.

“Bağdat Paktına maddesel ve moral desteğimizi artırmak akıllıca bir davranış olacağı anlaşılacakla birlikte, İsrail’in korunması için gerekli güvenceleri sağlamadan, resmen böyle bir katılma olanaksızdı. Bu güvencelerin verilmesi ise Irak’ın Paktan uzaklaşması sonucunu doğurabilirdi”.

### *BAĞDAT PAKTININ YARATTIĞI YANKILAR VE TEPKİLER (1955)*

12 ocak Bağdat Bildirisinde, Türk-İrak Andlaşmasının çok kısa sürede Türkiye ve Irak ile birlikte hareket etmek isteyen devletlerle (Araplar sözkonusu) topluca imza edilmesine çalışacağı açıklanmıştı. Menderes Irak’tan sonra, 14 ocakta Berut yolu üzerinde 4 saat için Şam’a uğramış, daha sonra Berut’ta dört gün kalarak, Lübnan ve, olanak bulursa, Ürdün Başbakanlarıyla görüşmek istemişti.

Suriye ziyaretinden bir gün önce Şam ve Halep’te Türkiye’ye karşı geniş gösteriler olmuştu. Göstericiler, işgüderi olarak başında bulunduğum Şam Elçiliğimizin önünde “Türkiye batsın” diye bağırıyordu. Gösterilerin Mısır ajanlarınca düzenlediği, komünistlerce desteklediği ve Suudi Arabistan’dan yardım gördüğü belli olmuştu. Mısır basını ve radyosu Türkiye ve Irak’a karşı sert bir kampanya başlatmıştı. Suriye basınının bir bölümü buna katılıyordu. Menderes’in Şam’dan ayrılışının ertesi günü (15 ocak) Şam’da yeniden gösteriler olmuş, Elçilik binamız taşta tutulmuştu. Menderes bu olay üzerine beni Berut’a çağırmış, Türk-Lübnan görüşmelerine katılmamı istemişti.

Suriye’de bir yıl önce, devrilen Çiçekli rejiminden sonra parlamento düzenini geri getiren bir hükümet kurulmuştu. Yeni rejim dış ilişkilerinde Mısır’dan biraz uzak duruyor, buna karşılık Irak’a sıcak bakıyor, ama genellikle temkinli davranan bir dış politika güdüyordu. Cumhurbaşkanı Haşim El-Attasi Osmanlı döneminde Türkiye’de okumuş, yaşlı ve saygın bir kişiydi, hristiyan olan Başbakan Fares El-Huri ılımlı bir kişi olarak tanınıyordu. Dışişleri Bakanı Feydi Attasi Cumhurbaşkanı’nın yeğeni idi. Suriye hükümeti Menderes’in Şam’ı ziyaret önerisini dostça kabul etmişti. Kuruluşundan beri Suriye’ye ilk kez bir Türk Başbakanı gelmişti.

Menderes’in, Dışişleri Bakanı Köprülü ve geniş bir heyetin eşliğinde yaptığı bu dört saatlik ziyaret sırasında bir olay çıkmamıştı. Görüşmeler karşılıklı saygı içinde olmakla birlikte, sanki bir “sağırklar dialogu” gibi

geçmişti<sup>18</sup>. Menderes, komünist tehlikesinden, dünya barış ve güvenliğinin bölünmezliğinden, Türkiye'nin Araplara dostluğundan, yapılacak Irak-Türkiye Pakta karşı Mısır'ın tepkisinin yersiz ve haksız olduğundan, Türkiye'nin Mısır ile de ilişkilerini geliştirmek istediğinden sözetmişti. Sözleri Suriye'nin yapılacak Pakta katılmasını özendirici bir anlatım içinde kalmış, ama bunu açıkça önermemiştir. Haşim El-Attasi ise, kendilerine İsrail'in yaptığı haksızlıklara ve geleceğe dönük emellerine karşı Türkiye'nin yardımını beklediklerini vurgulamıştır. Bu dilek üzerine Menderes, Filistin işinde kimi oldu bittiler ve haksızlıklar yapıldığını bildiğini, ancak bunların olabileceğince düzeltilebileceğini ve tehlikelerin, Arapların Türkiye ile girişecekleri işbirliği sayesinde, hafifletilebileceğini söylemiştir.

Görüşmelerden sonra bir bildiri yayımlanmamıştır. Türk tarafının edindiği izlenim, iktidardaki Suriye hükümetinin Bağdat-Ankara savunma işbirliğine şimdilik katılmayı düşünmemekle birlikte, Bağdat ile Kahire arasında tarafsız kalmak, her halde Irak'ı tedirgin etmemek eğiliminde olduğu yolunda idi.

Menderes'in 14-17 ocakta Berut ziyareti de dostluk içinde geçmişti. Bu arada Ürdün Başbakanı ile Berut ya da Amman'da buluşup görüşme önerisine, Ürdün'ün Mısır'dan çekinmesi nedeniyle, olumlu yanıt alamamıştı.

15 Ocak'ta Lübnan Dışişleri Bakanı Nakkaş bir açıklama yaparak, Menderes'in Lübnan'ı yakında yapılacak Türk-İrak Pakta katılmağa çağırıldığını, Köprülü'nün de İsrail'in Pakta alınmasının sözkonusu olmadığı yolunda Lübnan'a güvence verdiğini bildirmişti.

Berut'ta Lübnan-Türk temasları başladığı sırada Mısır, Türk-İrak Andlaşmasını durduramasa bile, onun öbür Arap ülkelerine yayılmasının önlemek üzere 16 ocakta, 1950 Arap Ortak Savunma Andlaşmasının<sup>19</sup> imzacısı Arap devletlerini (Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan- ve iki gün sonra- Yemen ve Libya) Kahire'de ivedi bir toplantıya çağırılmıştı. Bu çağrının yapılmasının ertesi günü iki delegasyon arasında son resmi Türk-Lübnan görüşmeleri olmuştu<sup>20</sup>. Lübnan heyetine Başbakan Sâlah

<sup>18</sup> Şam'da benim tuttuğum görüşme tutanağının metni Türkiye Dışişleri Bakanlığı Arşiv, Bağdat Pakta dosyası.

<sup>19</sup> Bu Andlaşmanın İngilizce metni (Treaty of joint Defense of Arab Countries) için bkz. Middle East Journal, No. 6 (Spring 1952), USA.

<sup>20</sup> Berut'ta benim tuttuğum görüşme tutanağı, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Bağdat Pakta dosyası.

Solh başkanlık ediyordu, ancak Menderes'e daha çok hristiyan Nakkaş muhatap olacaktı. Menderes Lübnanlılara şu mesajı getirmişti: Suriyeliler Arap Birliğinin görüşü belli olmadan bir şey söylemiyorlar. Mısır Türk-Irak andlaşmasına karşı bir kampanya başlattı. Bu haksızdır. Türkiye ile Irak tehlikenin ağzında bulunan iki komşudur. Savunmaları için bir Pakt yapılacaktır. Sovyet tehlikesi Suriye için de geçerlidir. Suriye bir saldırı olsa kendi başına ne yapabilir? Türkiye ayrıca Filistin mültecileri içinde Araplara yardımcı olmaya hazırdır. Nakkaş şöyle konuşmuştu: Türk-Irak andlaşması hem Araplar için, hem de Ortadoğu'nun güvenlik bakımından iyi olabilir. Lübnan Arap Birliğine her zaman bağlı kaldı, ama konusunda olumsuz bir tutum içindeki bu birliğin -İsrail'e karşı boykotlar dışında bir yararını görmedi. Şimdi Kahire'ye çağrıldık. Biz Arap Birliğinden onay almadıkça Türk-Irak Paktına katılamayız. Ama, Mısır'ın hakemliğini de kabul edemeyiz. Menderes bunun üzerine Arap Birliğinin onayı zorunluğunu anlamadığını, örneğin Türkiye'nin de bir NATO üyesi olduğunu, ama Ortadoğu işinde NATO'ya sormadan bildiği gibi hareket ettiğini, zaten Türk-Irak Paktının Arap Birliği Andlaşmalarına ters düşmediğini anlatmıştı.

Menderes, Berut'ta yayımlanacak resmi bildirinin Bağdat Bildirisine ters düşmemesini istemişti. Ancak, Nakkaş Kahire toplantısı öncesinde Mısır'dan çekindiğinden, buna yanaşmamıştı. Bildiri olmayacaktı. Nakkaş bir açıklama yaparak, asıl konuya değinmeden, Türkiye, Lübnan ve öbür Arap devletleri arasında ilişkilerin güçlendirilmesi için görüşmelerin sürdürüleceğini bildirmişti. Menderes ise yaptığı basın toplantısında, Lübnan hükümetinin etkin bir Ortadoğu savunma örgütü kurulması yanlısı olmakla birlikte, Arap Birliğinin onayı olmadan böyle bir sisteme katılamayacağını bildirdiğini açıklamıştı.

Başbakan Nâsır'ın çağrısı üzerine 1950 Arap Ortak Savunma Paktı üyesi devletlerin Başbakanları ve Dışişleri Bakanlarının toplantısından-ki Nuri Said hasta olduğunu ileri sürerek Kahire'ye gitmemiş, Irak'ın eski başbakanlarından Fadıl Cemali'yi göndermişti-bir gün önce yani 21 ocakta Menderes Ankara'da yaptığı bir açıklamada, Bağdat Bildirisi üzerinde Arap kamuoyunu aydınlatmak üzere şunları belirtmişti: Geçen eylül başlarında Mısır hükümetine bir mesaj göndermiş ve Mısırlılara duyduğumuz güven ve sevgi içinde, iki tarafın başbakanlarının buluşmasını önermiştim. Sayın Nâsır Türkiye'ye gelirse bundan onur duyacağımızı, bunu istemezse, benim Mısır'da ya da bir başka dost ülkede kendisiyle görüşmeye hazır olduğumu bildirmiştim. Ama bu önerim, sonunda, kabul edilmedi.

Aslında, Türk-İrak Bildirisi Ortadoğu'yu içerden ve dışardan gelebilecek saldırılara tüm Arap ülkeleriyle birlikte karşı koymak amacını güdüyor. Arap Birliğine karşı hiç bir tarafı yoktur. Tersine, BM ilkelerine uygundur ve Filistin konusunda BM kararlarının yardımcı olacaktır. Bu girişim yeni bir şey değildir, çoktan beri Arap ülkelerine anlatılmaktadır.

Menderes'in bu açıklaması 22 ocakta Arap ülkeleri basınında yer almıştı. Buna karşılık olarak Nâsır da bir açıklama yapmıştı. Söyledikleri kısaca şunlardı: Irak Arap Birliğine ihanet etmiştir. Bağdat Bildirisi Arap Birliğine bir darbedir. Bu Pakt yapılıp da Irak'a bir saldırı olsa, tüm Arap ülkeleri de savaşa sürüklenebilir. Irak, Amerikan ve İngiliz yardımı ile güvenliğini zaten sağladığına göre, Türkiye ile bir ittifak yapmasına gerek yoktu.

22-23 Ocak günleri Kahire toplantısında konuşulanlar üzerinde Ankara'da Dışişleri Bakanlığınca elde edilen bilgiler<sup>21</sup> şunlardı:Nâsır, Arap Birliği üyesi bir devletin yapacağı herhangi bir askersel paktın Arap Birliği Yasası ve 1950 Arap Savunma Paktına aykırı olacağını bildiriyor ve Irak'ın Türkiye ile bir Pakt yapma kararı nedeniyle mahkûm edilmesini istiyordu. Yapdığı konuşmada muhataplarını etkilemek için şu duygusal sözleri söyleyecekti: "Arap gerdanlığı parçalansa ve tüm parçaları etrafa dağılsa, Arap ülkeleri Batı ve Türkiye'nin kölesi olsa bile, Mısır Arap çıkarlarının şampiyonluğunu yapmaya devam edecektir. Bağımsızlığımızı korumalı ve bunu herhangi bir Pakta girmeden gerçekleştirmeliyiz. Arap milliyetçiliği düşüncesinden vazgeçtiğimiz takdirde, bir kaç yüz yıl daha yabancıların sömürgesi olmaya devam ederiz<sup>22</sup>.

Ancak Suriye, Lübnan ve Ürdün Irak'ı mahkûm edecek böyle bir karara yanaşmamıştı. Irak temsilcisi de, Bağdat Bildirisinin daha iyi incelenip anlaşılması için önce Dışişleri Bakanlarının toplanmasını, onların hazırlayacağı raporun şubatta Başbakanların yeni bir toplantısında ele alınmasını önermişti. Bu öneri de kabul edilmemiş, sonuçta bir ortak bildiri yayımlanmaksızın ve kesin bir karar alınmaksızın, Lübnan Başbakanı Solh, Suriye ve Ürdün Dışişleri Bakanları ile Mısır Enformasyon Bakanı Binbaşı Salem'den oluşan bu heyetin Bağdat'a gidip bir uzlaşma bulması kararlaştırılmıştı. Ama 31 ocak-2 şubatta yapılan bu Bağdat toplantısından da bir şey çıkmayacaktı. Herhalde Nâsır Türk-İrak Paktının 24 Şubatta imzalanmasını önleyemeyecekti, ancak ona herhangi bir Arap ülkesinin

<sup>21</sup> Türkiye Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Bağdat Paktı dosyası.

<sup>22</sup> Heykel, aynı.

katılmasına engel olmuştu. Şimdi bütün gücüyle Bağdat Paktına karşı vereceği savaşında öbür Arap ülkelerini etrafında toplayıp onlara kendi liderliğini kabul ettirmeğe çalışacaktı.

Suriye Meclisinde Sosyalistlerin muhalefeti ve Fransızlara yakınlığı ile bilinen Halid El-Azm ve Suudi Arabistan'dan para aldığı söylenen kimi politikacıların manevralarıyla Huri hükümeti düşürülmüştü. Şubatta yapılan yeni seçimler sonunda Sabri El-Assali hükümeti kurulmuştu. Bu koalisyon hükümetinde Halid El-Azm Dışişleri ve Milli Savunma Bakanı olmuştu. Artık Suriye Mısır'a yaklaşıyordu. Arap Savunma Paktının dışında hiçbir Pakta katılmamak kararında idi. Bunun üzerine Şam'a gelen Enformasyon Bakanı Binbaşı Salâh Salem ile biri Mısır-Suriye, ikincisi Mısır-Suudi Arabistan arasında dayanışmayı öngören, Ortak Bildiriler yayımlanmıştı. Bunlar ekim ayında yapılacak birer ittifaka temel olacaktı. Böylece Suriye Mısır'ın yanında Bağdat Paktına karşı bir tutum içine girecekti. Bu tutum 1957'de Türkiye ile Suriye arasında, Sovyetler Birliği ve ABD'nin de işe karışmasıyla, tehlikeli boyutlara ulaşan bir bunalım yaratacaktı. Ertesi yıl Suriye-Mısır ittifakı 1958'de bir birliğe (Birleşik Arap Cumhuriyeti) dönüşecekti. Buna karşı Irak ile Ürdün de bir federasyon içinde birleşecekti. Ancak Irak-Ürdün Federasyonu 1958 Irak Devrimi üzerine yıkılacak, Birleşik Arap Cumhuriyeti de 1961'de Suriye'nin birlikten ayrılma kararıyla yok olacaktı.

Lübnan ve Ürdün'ün Bağdat Paktına katılması olasılığına gelince: Lübnan'da başta Cumhurbaşkanı Chamoun olmak üzere, hristiyan Maruniler Amerika ve İngiltere'nin desteğine sahip bu Pakta sempati ile bakıyor, ama Nâsır'ın kışkırtmalarından kaygı duyuyorlardı. Hükümet böyle karışık bir ortamda, Lübnan'ın araplararası işlerde geleneksel tarafsız tutumunu korumayı yeğlemiş, Bağdat Paktına katılmak istememişti. Ürdün'de ise, hükümet bir yandan Irak ile Hâşimi hanedanına dayanan akrabalığını, öte yandan İngiltere ile iyi ilişkileri gözönünde tutuyor, dolayısıyla Irak'a yakınlık duyuyordu. Ancak Nâsır'ın Ürdün'deki Filistin'lileri tehlikeli biçimde kışkırtması onu derinden kaygılandırıyor bu yüzden İngiltere ve Türkiye'nin ona Bağdat Paktına katılması çağrılarını kabul etmek yürekliliğini gösteremiyordu. Nitekim, 1955 kasım başlarında Ürdün'ü ziyaret eden Türkiye Cumhurbaşkanı Bayar'ın orada: "Bir gün Ürdün haksız saldırıya uğrarsa Türk ordusunun onun yardımına gelmesine kimse şaşırmasın" demesi belki moral verici idi, ama bu Nâsır'ın Ürdün'de Türkiye'ye karşı olaylar çıkarmasına neden olacaktı. Böyle bir durumda Ürdün hükümeti tarafsız tutumunu sürdürecekti.

Paktın 24 şubatta imzası üzerine Büyük Devletlerin tutumu şöyle olmuştu: Amerika BD Dışişleri Bakanlığı 25 şubatta yayımladığı bir bildiri-  
de, Paktı Ortadoğu'da komünist tehlikesinin varlığının ve Türkiye ile Irak'ın buna karşı önlem almaktaki kararlılığının göstergesi olarak tanımlamıştı. İngiltere çok memnundu. Basın genellikle paktı övüyordu. Buna karşılık Sovyetler Birliği pakta açıkca cephe almış, bölgede kendi etkisi altındaki gizli güçleri pakta karşı harekete geçirmişti. Bu üç büyük devletin tutumları normaldi.

Fransa'nın Bağdat Paktı karşısındaki tutumu genellikle olumsuzdu. Bağdat Paktının hazırlanışına Fransa çağrılmamış, hatta ona bilgi de verilmemişti. 1954 kasımında başlayan Cezayir içsavaşı Fransa'nın başında büyük bir sorundu. Bu sorun yüzünden Arap devletleri, özellikle Mısır ile arası açılmıştı. Fransız Hükümeti Bağdat Paktının Ortadoğu'da anglo-saksonların etkinliğini artıracaklarını düşünerek ona kuşku ile bakıyordu. En azından kendi etki alanı saydığı Suriye ve Lübnan'ın Bağdat Paktına kaymasından kaygı duyuyordu. Fransız basını Türk hükümetini "pactomanie" ile damgalıyordu. 12 ocak 1954 Bağdat Bildirisi yayımlanınca Suriye ve Lübnan'ı böyle bir pakthan uzak durmaları için uyarılmıştı. Ayrıca Suriye Meclisinde ağırlığı olan Halid El-Azm yoluyla partilerarası dengeleri etkilemiş, hatta Pakta karşı Suriye'de girişilen gösterileri hoş karşılamıştı.

Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Saint-Hardouin 22 nisan 1955 günü Başbakan (ve Dışişleri Bakanı) Menderes'e yaptığı bir ziyarette, Bağdat Paktı konusunu Menderes açmış ve ona şunları bildirmişti<sup>23</sup>:

Komünist tehlikesine karşı Ortadoğu'nun güvenliği için MEDO yürümemişti. Bağdat Paktını ABD ve İngiltere ile işbirliği içinde gerçekleştirdik. Amacı sizin de benimsediğiniz amaçtır. Pakt işinde bize acele ettiğimiz söylendi; biraz beklese idiniz, Arap ülkelerindeki heyecan ve ters tepkiler olmazdı, denildi. Kimi Arap hükümetleri sert tepkiler gösterdi. Ama bunlar bizi yolumuzdan alıkoyamazdı. Pakta karşı olumsuz davranışlardan biri de iki ay önce Suriye'de iktidara geçen yeni hükümetten geldi. Ürdün ise bize daha anlayışlı kaldı. Fransa'nın Pakt karşısındaki tutumu farklı olsa idi, Suriye belki ona katılırdı. Fransız hükümetinin çekimser, hatta pakta cephe almayı özendirici biçimde davrandığı izlenimi doğuyor. Buna müttefik olarak üzülüyoruz. Aslında bu dava toplu güvenlik davası olduğundan Fransa'nın da davasıdır. Dışişlerinin Bağdat Paktı üzerinde Arap ülkele-

<sup>23</sup> Menderes'in Fransa Büyükelçisi ile görüşmesi tutanağı, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Bağdat Paktı Dosyası.



rindeki Büyükelçilerinize 1955 mart ayında gönderdiği yönergeden bize de bilgi verilmişti. Yönerge temsilcilerinize duruma göre davranış serbestisi tanyordu. Gördük ki, kimi temsilcileriniz bize karşı girişimler yaptılar. Fransa'nın Suriye'nin bağımsızlığına önem vermesi normaldir. Ama Bağdat Paktının Suriye'nin bağımsızlığına karşı hiç bir yanı yoktur. Tersine onu güçlendirici niteliktedir. En az Fransa kadar biz de bağımsız ve güçlü bir Suriye isteriz. Dileğimiz onun toplu güvenlik davasına katılmasından ibarettir. Katılırsa bağımsızlığı güçlenecektir. Cezayir bağımsızlığı için biz bunu açıkca göstermeyip sorunun anlaşarak çözülmesi yanlısı çıktıysak, bu Fransa ile NATO çerçevesindeki dayanışmamızı bozmamak için olmuştur. Oysa Fransa'nın Suriye'de bize karşı tutumu NATO dayanışması ve toplu güvenlik ilkesinin özüne uygun değildir. Şimdi hazırlığı yapılan Mısır-Suriye Paktı gerçekleşse bile böyle bir Pakt yaşamaz. Suriye Bağdat Paktı devletlerinin komşusudur. Mısır uzak ve güçsüzdür.

Fransa Büyükelçisi bu bilgi ve görüşleri Paris'e iletceğini söylemiş, tartışmadan kaçınmış, sadece "eğer şu güne değin bir Mısır-Suriye ittifakı yapılmamışsa, bunun nedeni Fransa'nın Suriye'ye makul davranışları özendirici uyarılarının etkisidir" demiştir. Menderes bundan memnun olmuştur. Fransız gazetelerinin Bağdat Paktı aleyhindeki yazılarına değinilince Büyükelçi bunların hükümetini bağlamadığını, nitekim Türk basının da Kuzey Afrika sorunlarında Fransa'ya yönelttiği eleştirilerin Türk hükümetini bağlamadığını söylemiştir. Görüşme Menderes'in Fransız hükümetinin Suriye politikasını düzeltmesi dileği ile sona ermişti.

Fransa'nın Suriye ve Lübnan için duyarlılığı gene sürecek, ancak bu ülkeler giderek daha başka büyük devletlerin etki alanına girecekti.

İsrail'e gelince: Bağdat Paktının kuruluşundan İsrail'de derin bir kaygı duyulmuştu. Çünkü ABD ve İngiltere'nin desteğine sahip bu Pakta Arapların alınmasına çalışılıyordu. Paktın imzalanışından iki gün sonra, 26 şubatta İsrail hükümetinin yaptığı bir açıklamada, Pakt'da saldırı ve saldırı tehdidinden söz edilmeyişi eleştirilmiş ve Nuri Said ile Menderes arasında, Filistin konusunda Birleşmiş Milletler kararlarının uygulanmasına ilişkin Mektubun İsrail için düşmanca bir bağıt olduğu vurgulanmıştı. İsrail, çok geçmeden, 17 martta, Ankara'daki elçiliği aracılığı ile Dışişleri Bakanlığına bu konuda bir nota<sup>24</sup> vermişti. Notada ileri sürülen görüşler şöyle özetlenebilir:

<sup>24</sup> İsrail'in Türkiye'ye 17 Mart 1955 günlü notası ve aynı gün Türkiye Dışişleri Bakanlığının yanıtının fransızca metinleri, Dışişleri Arşivi, Bağdat Paktı dosyası.

Türkiye ile İsrail arasında ilişkiler şimdiye dek dostça gelişmiştir. Şimdi durum değişiyor. Türkiye Arapların uzlaşmaz tutumunu desteklememeli ve Ortadoğu'da "statu quo" ve güç dengesi bozulmamalıdır. Dışişleri Bakanı Köprülü 30 kasım 1954'de AFP ajansına yaptığı bir açıklamada, Türkiye'nin Araplarla İsrail arasındaki uyumsuzlukta hiç birine karşı düşmanca bir tutum içine girmeyeceğini, dolayısıyla Türkiye'nin Araplarla dostluk ve işbirliğinin onun İsrail'e karşı politikasını değiştirmeyeceğini ve BM çerçevesinde de bunun böyle kalacağını söylemiştir. Ayrıca Arapların tehdit ve saldırıdan vazgeçmeleri ve uyumsuzlukların barışçı yoldan çözümünü zımnen kabul etmelerinin bir Türk-Arap anlaşması için zorunlu koşul olacağını belirtmişti. İsrail bu güvenceleri çok iyi karşılamıştı. Ama 12 ocak 1955 Bağdat Bildirisi İsrail'de kaygı uyandırdı. Bildiride BM Yasasının 2. maddesinde belirlenen ve genellikle ittifak anlaşmalarında (1949 NATO, 1954 Üçlü Balkan İttifakı gibi) yer alan saldırı tehdidinden vazgeçilmesi, ya da uyumsuzlukların barışçı yollardan çözümü ile ilgili ilkeler bildiride yer almamaktadır. Öte yandan İsrail ile Arap devletleri arasında 1949 Silâh Bırakışımı Sözleşmeleri ile ortaya konulan "statu quo" var iken, BM'in 1947 Filistin'in bölünmesi kararı artık geçerliliğini yitirmiştir. Eğer Bildiride bu karar düşünülmüşse, Arap revizyonizmine yol açıyor demektir. Bunun gibi, Bağdat Bildirisinde Ortadoğu bölgesi dışından ve içinden gelecek bir saldırı durumunda Türkiye'nin Irak'a yardımı öngörülüyor ki, eğer bununla İsrail'den gelebilecek saldırı da anlaşılıyorsa, Araplar İsrail'in varlığını bile bir saldırı saydıklarından, tehlikeli bir yol açılıyor, demektir. İşte bu düşüncelerle, İsrail Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Sharett 25 ocakta Telaviv'deki elçimize hükümetimizin kaygılarını ilettiler. 27 ocakta Ankara'daki Elçimiz Fisher de Başbakan Menderes ile görüşerek görüşümüzü sundu. O da Elçimize bizim kaygımız için bir neden olmadığı güvencesini verdi. Oysa, 24 şubatta imzalanan Bağdat Paktı bizim kaygılarımızın temelindeki durumu düzeltmedi, tersine artırdı. Gerçekten Pakt'da, "Kuvvet kullanımını ve Kuvvet tehdidini" önleyici bir hüküm yok. Üstelik ekli Mektupta Filistin ile ilgili BM kararlarının uygulanması için işbirliği öngörülüyor. Bunlar Arapların aşırı savlarını destekleyici etki yapabilir. Ankara İsrail ile önceden danışmalarda bulunabilirdi. Bu durumda İsrail Türkiye'den BM kararlarının uygulanması konusunda Irak ile sıkı işbirliğinin kapsamını sormak ve Pakt'da İsrail'in ülke bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı bir hüküm bulunmadığı güvencesinin verilmesini istemektedir.

Bu notaya Bakanlığın verdiği yanıtta özellikle şunlar belirtilmişti:

27 Ocak 1955'de Menderes İsrail Elçisine Türkiye'nin, savunma niteliğini aşacak hiç bir pakt yapmak niyetinde olmadığını ve Türkiye'nin

hiç bir devlete karşı saldırgan niyetler beslemediğini bildirmişti. Pakt'da BM yasasının sözkonusu maddesindeki ilkelere yollama yapılmamış ise bu sadece biçimsel bir şeydir. Paktın üçüncü maddesinde sözkonusu olan "uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümü"nden imzacılar arasındaki uyuşmazlıklar anlaşılmaktadır. İsrail bunu belki yanlış yorumlayıp onların dışındaki uyuşmazlıkların bu hüküm kapsamına girmediği sonucunu çıkarmıştır. Ek Mektuba gelince, bu Araplara yapılmış bir ödün değildir. Türkiye Ortadoğu'da hakça bir barış ve istikrardan yanadır. Ancak, Filistin ile ilgili BM kararlarının artık geçersiz olduğu yolundaki İsrail görüşüne katılmıyoruz. Bu tutumumuz zaten biliniyor. Kararların gerçekçi ve hakgözetir biçimde uygulanması yanlısıyız. Öte yandan, İsrail'in bir Ortadoğu devleti olarak, kuşkusuz paktın saldırıya karşı koruyucu niteliği ile ilgilenmesi düşünülebilir. Ama İsrail'in Araplarla uyuşmazlığı nedeniyle, bugün için onun pakta alınması sözkonusu değildir. Önceden danışma konusuna gelince, Pakta İsrail ile ilgili yükümlülükler üstlenilmemiştir ki, onunla önceden danışmalar yapılsın. Ama Paktın niteliği üzerinde zamanında İsrail'e bilgi verilmiştir. Durum böyle olunca, Türkiye'nin İsrail ile dostluğuna bağlı kaldığı gerçeği ortaya çıkar. Onun bu politikası değişmemiştir.

Türkiye'nin bu açıklamaları üzerine İsrail az çok tatmin olmuştu. Ancak Bağdat Paktına Irak'tan başka Arap devletlerinin katılması durumunda Türkiye'nin daha çok Araplara kayması olasılığından kaygı duyuyordu. 1959'da Irak Paktan ayrılınca bu kaygıları yok olacaktır.

### *BAĞDAT PAKTININ ÜÇ YILLIK YAŞAMI (1955-1958) VE MERKEZ ANDLAŞMA ÖRGÜTÜNE (CENTO) DÖNÜŞMESİ (1959)*

1955 yılı içinde İngiltere, Pakistan ve İran Pakta katılmıştı, ama şimdilik başka bir katılma olmayacağı da anlaşılmıştı. Bunun üzerine Başbakanlar düzeyinde ilk toplantı 21-22 Kasım 1955'de Bağdat'ta yapılmıştır. Nuri Said başkanlığındaki Konseyin bu açılış toplantısına Türkiye adına Menderes, İngiltere adına Macmillan, İran adına Âlâ ve Pakistan adına Muhammed Ali katılıyordu. ABD, daha önceden kararlaştırıldığı üzere, Pakt ile sürekli nitelikte bir bağlantı düzenlenmesi (permanent liasion) çerçevesinde, Konseyde Bağdat'taki Amerikan Büyükelçisi Gallman ve Askersel Komitede Amiral Cassady, "gözlemci" sıfatıyla, hazır bulundurmıştır.

Sonuç Bildirisinde<sup>25</sup> Paktın öngördüğü biçimde İngiltere-İrak özel anlaşmasının yapıldığı not edilmiş; Paktın amaçları anımsatılmış; dünyadaki siyasal durumun gözden geçirildiği açıklanmıştır. Konsey gene bildiride açıklandığı üzere, Örgütün çalışma düzenini de toplantıda belirlemiştir: Sürekli niteliği olan Konseyin Bakanlar toplantısı olağan olarak yılda bir kez yapılacaktır. Irak 1956 sonuna dek Konsey başkanlığı yapacak; ondan sonra başkanlık İngilizce alfabe sırasına göre öbür üyelerce yürütülecektir. Örgütün Merkezi Bağdat olacaktır. Her Hükümet Paktın Merkezinde Büyükelçi düzeyinde bir yardımcı temsilci (ki pratikte Bağdat'daki Büyükelçiler) bulduracaktır. Bağdat'ta sürekli bir Sekreterlik kurulacaktır. Kurulan Sürekli Askersel Komitenin üyeleri genelkurmay başkanları olacaktır. Kurulan Ekonomik Komite bölgede ortak çıkarlar doğrultusunda çalışılacaktır; İngiltere'nin 5 milyon Sterlin altın yardımına ve ayrıca ABD yardımlarına teşekkür edilmiştir; Atom enerjisi alanında projeler yapılacaktır.

Konseyin ikinci toplantısı 16-19 nisan 1956'da Tahran'da gene başkanlar düzeyinde yapılmış, dışişleri bakanları da hazır bulunmuştur. İngiltere ise sadece Savunma Bakanı tarafından temsil edilmiştir. ABD adına bu kez de Dışişleri Bakanı yardımcısı Handerson'un başkanlığındaki bir gözlemciler heyeti katılmıştır. Bu durum ABD'nin Pakta üye olma niyetini taşımadığını göstermiş ve dört bölge hükümetinde düş kırıklığı yaratmıştı. Bununla birlikte, ABD'nin gerek Ekonomik Komiteye, gerek komünistlerin yıkıcı eylemlerini önlemek üzere, bu toplantıda kurulması kararlaştırılan "Yıkıcı Eylemlerle Savaşım Komitesi"ne üye olması, ayrıca Askersel Komitenin Bağdat'taki sürekli karargâhına bir askersel bağlantı (liasion) grubu yollamayla kabulü Konseyi teselli etmişti.

Toplantıda dünyada gerginliğin sürmesine değinilmiş, bölgede gerginlik konusu Filistin ve Keşmir sorunlarının ivedilikle çözümü gereği vurgulanmıştı. Ekonomik ve Teknik İşbirliği, bu arada Fırat ve Dicle suları, ticaretin artırılması sorunları ele alınmıştır.

Konseyin üçüncü toplantısının 1957 başlarında Karacı'de yapılması beklenirken, Mısır'ın Süveyş Kanalı Kumpanyasını millileştirilmesi üzerine, 29 ekim 1956'da Kanal Savaşı patlak verince Pakt ilişkilerinde beklen-

<sup>25</sup> Paktın Konsey toplantıları sonunda yayımlanan bildirilerin türkçe metinleri için bkz. Ayın Tarihi yayımlanan bildirilerinin türkçe metinleri için bkz. Ayın Tarihi koleksiyonu, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü; İngilizce asılları için ise Department of State Bulletin, Vaşington.

medik bir bunalım ortaya çıkmıştı. Çünkü üyelerden biri (İngiltere), Fransa ile birlikte, İsrail'in Mısır'a saldırısından hemen sonra Kanal bölgesine, meşru bir gerekçe yok iken, asker çıkarmıştı. Irak, İngiltere'nin bir müttefiki olarak Arap dünyası, özellikle Mısır önünde çok zor bir duruma düşmüştü. Bu durum üzerine Bağdat Paktının dört bölge devleti İngiltere'yi çağırmaksızın, derhal olağanüstü bir toplantı düzenlemiştir. Konsey başkanlığı İran'da bulunduğu için toplantı gene Başbakanlar (ve Dışişleri Bakanları) düzeyinde Tahran'da yapılmış ve 7 kısımda şu kararlar alınmıştır: İsrail'in Mısır'a saldırısı haksızdır; İsrail kuvvetleri ateşkes çizgisine çekilmelidir; ABD'nin bu savaşta BM'in tutumunu destekleyen davranışı yararlı olmuştur; İngilizler ve Fransızlar da derhal Mısır'dan çekilmelidir; Mısır egemenliğine saygı göstermelidir; İsrail-Arap uyuşmazlığı BM kararlarına uygun biçimde çözüme bağlanmalıdır; Süveyş Kanalı sorunu BM gözetiminde Mısır ile yapılacak görüşmelerle çözümlenmelidir; Mısır'ın egemenliği korunmak koşuluyla, Süveyş Kanalı seyrisfer serbestliği sağlanmalıdır.

Bu arada Arap Birliği ülkeleri başbakanlarının 16 kısımda Beirut'ta yaptıkları toplantıda Kanal saldırısı ile ilgili daha ileri istekler ortaya atılınca, Irak'ın önerisi üzerine, Bağdat Paktının dört üyesi 23 kısımda Bağdat'ta yeni bir olağanüstü toplantı yapmış ve, Beirut'ta yayımlanan bildirinin genel anlatımının "kendi görüşleriyle uyum içinde" olduğunu açıklamıştır.

Türkiye bu hava içinde, İsrail'i tanıyan tek İslam ülkesi sıfatıyla, kendisini Araplar karşısında zor durumda görerek 26 kısımda Telaviv'deki Elçisini geri çektiğini, orada sadece bir işgüder bıraktığını açıklamıştır ki, bu durum günümüze dek sürececektir.

Süveyş bunalımı BM çerçevesinde "statu quo ante" temeline dayandırılarak ve barış sağlanmıştı. Ancak İngiltere ve Fransa Ortadoğu'da etkinliklerin hayli yitirmişti. Mısır İngiltere ile 1954 Kanal Andlaşmasına 1 Ocak 1957'de son vermişti. İngiltere'nin ABD ile ilişkileri sarsılmıştı. Ayrıca Bağdat Paktı içinde saygınlığı azalmıştı. Bu durumda İngiltere 1970'li yıllarda-Kıbrıs dışında-Ortadoğu'daki üs ve tesislerini terkedecek ve sorumluluklarını ABD'ye bırakacaktı.

Süveyş bunalımında Mısır'ı destekleyen ve onun yanında savaşacak gönüllüler yollamak tehdidinde bulunan Sovyetler Birliğinin Mısır ve Suriye'de prestiji çok yükselmişti. İşte bu durumun ileride Ortadoğu ülkelerine karşı komünist nitelikli saldırılara geçilmesi olasılığını hesaba katan

ABD, "Eisenhower Doktrini" adını alan bir güvence oluşturmuştu. Başkan Eisenhower'in 5 ocak 1957'de Kongre'ye sunduğu mesajda önerilen bu güvence Kongrede 9 martta bir Ortak Kararla (Joint Resolution) olarak kabul edilmişti<sup>26</sup>. Metni ekli Belge II olarak aşağıda verilen bu kararda şunlar ortaya konuluyordu: ABD Ortadoğu ülkelerinin ve ülke gruplarının bağımsızlıklarını korumağa yararlı olacak ekonomik durumlarını geliştirici yardım yapmağa hazırdır. Bu ülkeler, uluslararası komünizmin kontrolündeki ülkelerden gelecek bir saldırıya karşı yardım isterlerse, ABD-imzaladığı andlaşmalar ve anayasanın sınırları içinde- sözkonusu ülkelerin savunması için silâhlı kuvvetlerini kullanmağa hazırdır. İlgili devletlere bu amaçlarla ekonomik ve askersel yardım için 1957 bütçesine 200 milyon dolar konulmuştur. Bu plan çerçevesine hangi Ortadoğu devletlerinin girebileceği konusu ABD yönetiminin 12 martta temaslar için bölgeye gönderdiği özel temsilci J.Richards'ın uğradığı ülkelerden belli olmuştu. Bunlar Libya, Türkiye, Lübnan, İran, Pakistan, Afganistan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Habeşistan, Sudan, Yunanistan, israil, Tunus ve Fas idi. ABD'ye karşı olumsuz tutumları nedeniyle Mısır ve Suriye ile İngiltere'nin etkisindeki Ürdün ziyaret edilmiyordu. Aslında Türkiye ve Yunanistan gibi NATO ülkeleri için yeni bir güvenceye gerek yoktu. Ancak onlarla da, bölge devletleri olarak danışma yapılması düşünölmüştü.

Eisenhower planı Sovyetler Birliğinin Ortadoğu'daki olası etki ve girişimlerini frenleyecek nitelikte idi. Plan çerçevesinde ABD'nin harekete geçişi, 1958'de Irak'ta hükümet darbesi üzerine, Lübnan ve Ürdün'de ortaya çıkan olayların bastırılmasında görülecekti. Aslında bu olaylar komünistlerin değil, Nâsır'ın kışkırtmasıyla çıkmıştı.

Süveyş Savaşının Bağdat Paktının dört bölge devletinde uyandırdığı kaygılar Eisenhower planının açıklanmasıyla biraz olsun yatışmıştı. Dört devlet Başbakanları hemen Ankara'da toplanmış ve 21 ocak 1957'de yayımladıkları bir bildiri de Eisenhower planını sevinçle karşıladıklarını açıklamıştı.

İngiltereye gelince: ABD, Süveyş Savaşında bu devlete (ve Fransa'ya) karşı bir tutum içine girdiğinden beri iki anglo-sakson ülkesinin ilişkileri soğumuştur. Şimdi ABD, İngiltere'yi bir kenara bırakarak, Eisenhower Planı ile Ortadoğu'da önemli bir girişime geçmişti. Güvenlik ve ekonomik

<sup>26</sup> ABD kongresinin bu Ortak Kararının İngilizce metni "Documents of American Foreign Relations, Council on Foreign Relations", N.Y.1958, Doc. No.55'den alınarak bu maddenin sonuna eklenmiştir (Ek II).

yardım işlerinde tek başına hareket ediyor, Ortadoğu'da yalnız kendi etkinliğinin yerleşmesini istiyordu. Böyle bir girişim İngiltere'nin bu bölgeden uzaklaştırılması sonucunu verebilirdi. O nedenle İngiliz hükümeti ABD planını soğuk karşılamıştı. Hatta henüz etkisi altındaki Ürdün'ü plandan uzak tutmağa çalışacak, ama başarılı olmayacaktı.

Bağdat Parkı 3. olağan konsey toplantısını 3-6 haziran 1957'de Karacşi'de yapmıştı. İngiltere de buna çağrılmıştı. ABD gözlemci heyetinin başında gene Henderson vardı. Toplantıda son gelişmeler gözden geçirilmiş, Eisenhower Doktrininin desteklendiği yeniden belirtilmişti. Toplantıda ABD Paktın Askersel Komitesine üye olmuştu. Bölge devletleri arasında kara ve demiryolları ile iletişim bağı projeleri için ABD 17 milyon 750 bin Dolar, İngiltere de 1 milyon İngiliz Lirası yardım yapmağı kabul etmişti.

Konseyin 27-30 Ocak 1958'de Ankara'da yapılan 4. olağan toplantısında ABD gözlemci heyetine bizzat Dışişleri Bakanı Dulles başkanlık ediyordu. Konseyde Menderes, Nuri Said, yeni İran Başbakanı İkbal, yeni Pakistan Başbakanı Firuz Han Nuri, İngiliz Dışişleri Bakanı Salweyn Lyod biraraya gelmişlerdi. Toplantıda komünist tehdit ve taktiklerinin Paktın değerini ortaya çıkardığı, 1957 sonbaharında Türkiye-Suriye bunalımında girişilen oyunların Türkiye'nin soğukkanlı cesaretiyle bozulduğu not edilmişti. Teknik işbirliğinin çeşitli katkılarla geliştirileceğı belli olmuştu. Daha da önemlisi, 1957 sonbaharında Bağdat'ta Pakt merkezinde, askersel işbirliği alanında kurulan Planlama Örgütünce (Combined Military Planning Organization) savunma planlama işlerine girişildiğinin saptanması olmuştur. Bu örgütte ABD ile sıkı bir işbirliği kurulmuştu. 1958 yılı için bu örgütün başına Türk generali Akalin, yardımcılığına da Amerikan generali Campbell getirilmişti. Böylece ABD Askersel Komite çerçevesinde entegre bir sistemin içine girmişti.

Buna karşın Askersel Komite çerçevesinde girişilen işbirliği hiç bir zaman NATO'daki gibi bir ortak komutanlık kurulması, barış zamanından başlayarak üye devletlerin silâhlı güçlerinin tümü ya da bir bölümünün bu komutanlık emrine verilmesi, bölgede belirli zamanlarda askersel manevra ve tatbikatlar düzenlenmesi, silâh ve gereç standardizasyonu gibi bir düzeye çıkmamıştır. Çalışmalar, genellikle, bilgi alışverişi ya da saldırının gelebileceğı yerler, saldırı durumlarında ne gibi önlemler alınabileceğı konularında yani savunma planlaması alanında inceleme ve danışmalar olarak yürütülüyordu. Bölge devletlerinin en çok düşündüğü nokta silâh ve gereç gereksinimlerini ABD temsilcilerine iletmek oluyordu. Şunu da be-

lirtelim ki, Sovyetler Birliğinin güneyinde uzanan binlerce kilometrelik bir alanda, askersel hazırlıkları zaten yetersiz olan bu ülkeler güçlerinin ortak bir komutanlığa bağlanması kolay değildi. Böyle bir komutanlığı ABD düşünmediği gibi, Türkiye de istemiyordu. Çünkü, Türkiye, bir NATO üyesi olarak, silâhlı güçlerinin büyük bölümünü bu ittifakın emrinde tutuyordu. Böyle olunca, Bağdat Paktı (sonra CENTO) emrine ayrı güç vermesi kolay değildi. Nitekim, bu konu ele alındığı zaman Türkiye Genelkurmayının görüşü şöyle oluşturulmuştu<sup>27</sup>:

“Bağdat Paktı bir işbirliği andlaşması olduğuna göre, bu andlaşma çerçevesinde kalınırsa, ortadaki karargâh (PMDG yani Sürekli Askersel Savunma Grubu) çalışmaları ile askersel sorunlar çözümlenebilir. Komutanlık kurulması konusu ortaya çıkarsa, Türkiye tarafından bu komutanlığa kuvvet ve alan tahsis edilmemek koşuluyla, öbür üyelerin üzerinde anlaşmaya varacağı bir komutanlık örgütü yeterli görülmektedir”. Genelkurmay daha sonra bu görüşe şöyle bir açıklık getirmiştir: “CENTO’da bir komutanlık kurulması ve bu komutanlığa kuvvet ve alan tahsisi ulusal çıkarlara aykırıdır. Bir ülkenin savunması en iyi biçimde o ülkenin ulusal komutanları tarafından planlanır ve uygulanır. CENTO gibi sadece işbirliğine dayanan bir pakt için eşgüdüm düzeni yeterlidir”.

Süveyş Savaşının yarattığı sarsıntıyı bölge içinden Menderes’in, dışından da Dulles’in çabasıyla henüz atlatılan Bağdat Paktı, 14 temmuz 1958 sabahı Bağdat’ta General Abdülkerim Kasım’ın yaptığı kanlı bir hükümet darbesi üzerine yıkılacaktı. Bu darbede genç Kral 2. Faysal, Veliâht (eski Naip) Abdülillâh ve Paktın kurucularından Nuri Said öldürülmüştü. Olaydan çok önce, İstanbul’da 15 temmuzda, Paktın dört bölge devletinin devlet başkanlarının bir toplantısı planlanmıştı. Nitekim İran Şahı Rıza Pehlevi ile Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza 14 temmuzda gelmişti. Irak heyeti de beklenirken Bağdat’taki darbe haberi bir şok havası yaratmıştı. Bu durumda, üç devletin başkanları Ankara’da 15-17 temmuz günleri yapılan toplantılarda Bağdat’tan gelen haberleri değerlendirmişti. Bu bir komünist darbesi değildi. Yeni rejimin Sovyetler Birliği ile siyasal ilişkiler kurmak ve Birleşik Arap Cumhuriyeti ile bir savunma paktı yapmak kararına karşın, Batı ile iyi ilişkiler sürdürmek istediği belli olmuştu. Ancak, Irak’ın Bağdat Paktından ayrılacağı da bekleniyordu.

<sup>27</sup> Cumhuriyet Gazetesinin 16 ekim 1990 sayısında Em.Hava Korgenerali Şeref Uğur’un “Ortadoğu’da yeni bir Güvenlik Sistemi” başlıklı makalesi.



Toplantıda yeni rejimin şimdilik tanınmaması kararlaştırılmıştı. Bunu özellikle Türkiye istiyordu. Nitekim, Dışişleri Bakanı Zorlu 17 temmuzda "Türkiye için ortada bir Irak-Ürdün Federasyonu vardır. Onun başkanı kral Hüseyin (Ürdün)dir" demişti. Ne var ki, Kral Hüseyin Ürdün'ün akıbeti için bile büyük bir kaygı içindeydi. Bunu bilen Bağdat Paktının üç devlet başkanı 16 temmuzda Ankara'dan, Amman'daki Türkiye Büyükelçisi Mahmut Dikerdem aracılığı ile, kendisine bir mesaj göndererek, İngiltere ve ABD'den hemen yardım istemesini önermişti. İngiltere uçakla ilk kuvvetleri yollayacaktı. Daha sonra, Nâsır Ürdün ve Lübnan halklarına ayaklanma çağrıları yapınca ABD Lübnan'ı İngiltere'de Ürdün'ü koruyacak askersel yardımlara girişecekti<sup>28</sup>.

14 temmuzda General Kasım darbesi üzerine (Türkiye'nin Irak'ta askersel müdahalede bulunacağı yolunda söylentiler ve basında haberler çıkmıştı. O sırada Dışişleri sözcülüğü yapıyordum. Soruşturdum, bunların aslı yoktu. Ama yalanlamaya da gerek görülmedi. Gerçi Menderes'in çok sıkı ilişkiler sürdürdüğü Nuri Said'in öldürülmesinden duyduğu derin acı, ayrıca kurulmasında büyük emeği geçen Bağdat Paktının, Irak ayrılınca, ne olacağı konusundaki kaygıları biliniyordu. Ama Irak'a bir müdahaleyi meşru kılacak bir gerekçe yoktu. Bu bir komünist darbesi değildi. Öyle sayılsa da Paktın kalan dört üyesi ve ABD'nin topluca karar vermeleri gerekecekti ki, böyle bir şey sözkonusu olmamıştı.

Ancak çok geçmeden yani Irak rejiminin Doğu ile Batı arasında orta bir yol izleyeceği, hatta Kahire'nin etkisinden uzak duracağı anlaşılmıştı. Böyle olunca, Türkiye de Irak'ı, Bağdat Paktının 31 temmuzda yaptığı Londra toplantısındaki danışmalardan sonra, Paktın öbür üyeleri gibi, tanıyacaktı.

Bağdat Paktı Konseyinin 5. (ve Son) toplantısı 28-29 temmuz 1958'de Londra'da yapılırken ev sahibi Macmillan, ABD gözlemci heyet başkanı Dulles, üç bölge devletinden Menderes, İkbâl ve Firuz Han'ın karşılaştığı sorun, Paktan ayrılacağı anlaşılan Irak'ın ortaya koyduğu boşluk ve Paktın geleceği idi. Beş devlet, Irak'ın kesin kararı ne olursa olsun, Paktın ayakta durmasını istiyordu. Öte yandan Irak darbesinden sonra Lübnan ve Ürdün meşru hükümetlerinin karşılaştığı tehlike üzerine, Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun'un çağrısıyla, 15 temmuz da Lübnan'a Amerikan

<sup>28</sup> 16 Temmuzda Bağdat Paktı üç devlet başkanının Ürdün kralına yolladıkları mesajın niteliği ve sonuçları üzerinde ayrıntılar için bkz. Mahmut Dikerdem, "Ortadoğu'da Devrim Yılları" s.183-190.

kuvvetleri ve, Ürdün Kralı Hüseyin'in çağrısıyla da, 18 temmuzda İngiliz kuvvetleri çıkmış bulunuyordu. Londra toplantısında bu gelişmeler de gözden geçirilmişti.

29 temmuzda Londra'da, Sonuç Bildirisiyle birlikte, yayımlanan (Ek belge IV.) Bildirgede (Declaration) Paktın, her zamandan daha güçlü olarak, yaşatılacağı belirtildikten sonra, ABD'nin şu önemli önerisinin kabul edildiği açıklanıyordu: Bağdat Paktının 1. maddesinde öngörüldüğü üzere, ABD Paktın üç bölge devletiyle "özel anlaşmalar" (special agreements) yapacaktır. Böylece Paktın üç bölge devleti kendilerine yöneltilen bu saldırıya karşı ABD'nin kesin güvencesine sahip olacaktır.

Metinleri birbirinin aynı olan bu ikili anlaşmalar 5 mart 1959 günü Bağdat Paktının üç bölge ülkesinin başkentlerinde imzalanmıştır<sup>29</sup>. Metni Ek III olarak aşağıda verilen bu Anlaşmanın 1. Maddesine göre, bu ülkelerden biri saldırıya uğradığında, ona karşı koyarken ABD, anayasasına uygun biçimde, askersel kuvvetler kullanılması da kapsam içine girmek üzere,gerekli harekete geçecektir. 2. ve 3. maddelerde ABD'nin bu ülkelere askersel ve ekonomik yardımları öngörülmektedir. 4. maddede Londra Bildirgesini imzalayan devletlerle ortak savunma düzenlemeleri konusunda işbirliği yapılacağı yazılıdır.

Aslında, Türkiye gibi bütün sınırları NATO'nun güvencesi altında olan bir NATO devleti için bu anlaşma, onun milli güvenliği bakımından yeni bir şey getirmiş değildi. Ama Ortadoğu güvenliği üzerinde iki ülkenin işbirliğinin vurgulanmış olmasının taraflar için siyasal bir değeri vardı.

Irak Paktan ayrıldığını 24 Mart 1959'da resmen açıklamıştı. Onun Paktan ayrılmasıyla, Pakta bağlı olup yalnız Irak ile Türkiye'yi ilgilendiren Filistin konusundaki Mektup da ortadan kalkmış oluyordu.

Irak Bağdat Paktından ayrılınca örgütün merkezi 18 ağustos 1959'da Ankara'ya taşınmıştı. Paktın adının da Merkezi Andlaşma Örgütü (Central Treaty Organization-CENTO) olarak değiştirildiği 21 ağustosta açıklanmıştı. Ama Pakt metninde herhangi bir değişiklik yapılmamıştı.

CENTO'nun Sürekli Konseyi ilk toplantısını 7-9 Ekim 1959'da Vaşington'da ABD'nin yeni Dışişleri Bakanı Herter başkanlığında yapmış ve

<sup>29</sup> TBMM tarafından 14 temmuz 1959'da 653 sayılı kanun ile onaylanan Türkiye-ABD Anlaşması için bkz.Düştur, Ter.V., C.4/3,s.3433; İngilizce metni için bkz.327 UNTS 293, Reg.4727. Türkçe Metni bu makalenin sonuna eklenmiştir (Ek III).

Ortadoğu'daki durumu görmüştür. Artık Konsey toplantıları her yıl yinelenenecekti.

Bağdat Paktının yaşamı üç yıl sürmüştü. CENTO'nunki yirmi yıl sürecekti. Ne var ki, 1960'lı yıllarda başlayan Doğu ile Batı arasında siyasal yumuşama (détente) süreci onun önemini giderek azaltacaktı. ABD yeterince askersel ve ekonomik yardımdan kaçınıncaya, Pakistan Hindistan'a karşı güçlü duruma gelmek umudunu yitirecek, yakınmalara başlayacaktı. Türkiye ve Şah rejiminin sonuna dek İran Ortadoğu'da komünizme karşı başlıca kalkan rolünü oynayacaklardı.

1979 yılı başında İran'da İslâm Devrimi olunca, yeni hükümet, Pakistan ile danışmalarda bulunduktan sonra, 11 mart 1979'da "yalnız emperyalistlerin çıkarlarını koruduğu" gerekçesiyle CENTO'dan çekildiğini, ertesi günü de Pakistan hükümeti Paktın "Pakistan'ın güvenliğini koruyamadığını" belirterek üyelikten ayrıldığını ve Bağlantısızlar hareketine katıldığını açıklamıştı. Her iki hükümet bu yoldaki niyet ve kararlarını yöntemine uygun biçimde Türkiye'ye bildirince, Türkiye Dışişleri Bakanlığı da, 13 Mart'ta yaptığı bir açıklamada, artık CENTO'nun bölgede işlevini fiilen yitirdiğini" belirtmiştir. Böylece Pakt ortadan kalkmıştır.

## SONUÇ

Bağdat Paktı Doğu ile Batı arasındaki soğuk savaşın Ortadoğu'daki bir uzantısıdır. Bir Sovyet tehlikesine karşı ABD ve İngiltere'nin desteğine sahip bölge devletlerinin (Türkiye, İran, Irak, Pakistan) böyle bir savunma Paktına gereksinim duyduğu kuşkusuzdu. Bağdat Paktı yüzünden Sovyetler Birliğinin Ortadoğu'da etkili olmaya başladığı savları ise bir spekülasyondan öteye geçemez. Çünkü bu Pakt olmasa da, Sovyetler Birliği Ortadoğu'da Batı için yaşamsal önem taşıyan petrol kaynakları ve stratejik yer ve yolları tehdit etmek isteyecekti.

Paktın kurulmasında ve sürdürülmesinde çıkan zorluklar bölgedeki karmaşık sorunlardan, bu sorunların iyi değerlendirilmemesinden ve aceleci davranışlardan kaynaklanmıştır. Öyleyse, nasıl bir güvenlik sistemi daha sağlıklı ve uzun ömürlü olabilirdi? Bunun yanıtını makalemizin sonunda vermeden önce, Paktın aktörlerinin ve bölgedeki öbür devletlerin tutumlarını irdelemek yararlı olacaktır.

1. *İngiltere* Ortadoğu'da 1951'de "Middle East Command" adlı savunma sisteminin kurulmasının baş savunucusu olmuştu. Amacı, her şeyden

önce, İngiltere'nin bölgedeki stratejik düzenini (Kanal Üssü, Irak ve Ürdün'deki hava üsleri, tesisleri ve ayrıcalıkları) Arap kamuoyunu tedirgin etmeyecek yeni düzenlemelere bağlayarak, kurulacak Pakıtın şemsiyesi altına koymaktı. Bunu yaparken, ABD, Fransa ve Türkiye ile birlikte hareket etmek istemişti. Bu tasarı ve onun biraz değiştirilmiş biçimi olan "Middle East Defense Organization" Mısır'ın karşı çıkmasıyla suya düşmüştü. Bununla birlikte, Kanal üssü sorunu 1954'de İngiltere-Mısır Andlaşmasıyla bir çözüme kavuşturulabilmişti.

ABD'nin girişimiyle kurulan "Nothern Tier" savunma sistemi ise İngiltere'ye 1955 nisanında Irak'ta hafifletilmiş askersel ilişkilerini Bağdat Pakıtının şemsiyesi altına koymak olanağını vermişti. Ürdün Pakta katılma idi, aynı şey onunla da olabilirdi. Buna karşın, İngiltere Ürdün'de şemsiyesiz biçimde askersel ilişkilerini bir süre daha sürdürmeği başaracaktı.

İngiltere için acı sürpriz 1956 Kanal savaşında ortaya çıktı. ABD'nin onayını almadan, Fransa ile birlikte kalkıştığı bu savaşın sonunda Ortadoğu'daki varlığı temelinden sarsılmıştı. 1958'de Irak Devrimi buna son darbeyi vuracaktı. Çok geçmeden, 1970-71 yıllarında onun Körfez'deki etkinliği ABD'nin eline geçecekti. Ortadoğu üzerinde en deneyimli devlet olarak bilinen İngiltere'nin karşılaştığı bu durum, 2. Dünya Savaşından sonra tümü bağımsızlığa kavuşan Arap ülkelerinde, İsrail'in koruyucusu Batılılara karşı duyulan güvensizliğin ve bu ülkelerdeki siyasal akımların iyi değerlendirilmemesinden doğmuştu, denilebilir.

2. *ABD'nin* "Northern Tier" kavramını oluşturması ilk bakışta gerçekçi görünüyordu. Çünkü Türkiye-İrak-İran-Pakistan Sovyet tehdidine karşı ön hat üzerinde idi ve NATO ile SEATO arasında kesintisiz bir bağlantı oluşturuyordu. Ne var ki, Dulles ilk aşamada en azından Suriye'nin de Pakta çekilmesini istiyordu. Mısır'dan da umudunu kesmemiştir. Sisteme Suriye, Lübnan, Ürdün ve Mısır da katılırsa savunma bölgesi derinlik kazanacaktı. Ancak böyle bir Pakta Arapların girmesini kendisi için tehlikeli gören İsrail'i yatıştırmak kolay değildi. Öyle görülüyor ki, Dulles Filistin sorununda iki tarafı tatmin edecek bir formül bulunabileceğini sanıyordu. İşte burada yanılmıştı.

1956 Kanal Savaşından sonra, Ortadoğu'da Sovyet etkisine açık bir boşluk ortaya çıkınca ve Nâsır Sovyetlerle işbirliğine kayınca, ABD telaşa düşecek ve 1957'de Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu ülkelerinde olası komünist darbelerini önlemek isteyecekti. Bağdat Pakıtının bölgedeki dört üyesi haklı olarak bu formülü yeterli bulmuyordu. Onların istedikleri

ABD'nin pakta üye olmasıydı. Oysa Vaşington buna yanaşmıyor, Paktın komitelerine üye olmak ve Konsey'de "gözlemci" kalmakla yetiniyordu. Başka deyişle, temelini kendi attığı bir savunma ittifakı çerçevesinde, Kuzezy Kuşak ülkelerine kesin bir güvence vermekten kaçınıyor, onları düş kırıklığına uğratiyordu. Bu tutumun nedeni, öyle görünüyor ki, gene İsrail'i tedirgin etmemekti.

Ancak 1958'de Irak devrimi olunca bu çekingenliğine son vermiş, Paktın geri kalan üç bölge devletiyle ikili anlaşmalarla güvence vermediği kararlaştırarak, 1959 martında bunları imzalamıştı. 1959'da Irak paktan ayrıldığına göre, artık İsrail'i tedirgin eden bir durum kalmamış olması gerekirdi. ABD'nin, adı CENTO olan ve Arap dünyası ile ilişkisi kesilen bu Pakta gene tam üye olmağa yanaşmaması anlaşılabilir bir şey değildi. Oysa NATO, SEATO ve ANZUS'a üye olmakta hiç bir duraksama göstermemişti. Görülüyor ki, ABD'nin Bağdat Paktı karşısındaki çelişkili (ambivalent) tutumunun nedeni, sanırım, bugüne değin tam açıklığa kavuşmuş değildir.

3. *Türkiye* Bağdat Paktının şampiyonu izlenimini veren tutumunu sonuna dek sürdürmüştür. NATO çerçevesinde tüm sınırları güvence altında bulunan bir ülkenin Ortadoğu savunması konusunda böylesine atılgan olmasının nedenlerini aramakta, onun Ortadoğu'da ilerdeki politikasına da ışık tutabileceği için, yarar vardır.

Türk hükümeti ABD'nin barış ve güvenliğin bölünmezliği felsefesini benimsemişti. 1950'de Kore savaşına katılmakla bunu kanıtlamıştı. Ortadoğu savunması işinde de NATO'ya girmeden olsun, girdikten sonra olsun, aynı kararlılığı sergilemişti. İnaniyordu ki, "bugün bir başka devlete olan saldırı yarın bana olabilir, başkasına olduğu zaman dayanışmamı göstereyim ki, yarın bana da yardım etsinler". Gerçi NATO güvencesi vardı. Ama güneyde de potansiyel bir tehlike oluşmamalıydı, oluşursa caydırılmalıydı.

Türkiye'nin Ortadoğu savunma sistemine öncülük etmek isteğinin gerisinde başka nedenler de vardı:Türkiye hızlı kalkınma hamlesine 1950'de iktidarı alan Demokrat Partisi zamanında girişmişti. Demokrasi rejimi de yeni başlamıştı. Menderes için halkı memnun edip onların oylarını yenden kazanmak gerekiyordu. Kalkınmaya destek olacak başlıca devlet ABD idi. ABD, 1947 "Truman Doktrini"nden beri Türkiye'yi Sovyet tehditlerine karşı korumuş, onu NATO'ya aldırılmış, askersel ve ekonomik yardımlarını sürdürmüştü. Öyleyse bu güçlü devlete dört elle sarılmalıydı. Onun

çizdiği, çizgiye adım uydurmalıydı. Kaldı ki, Ortadoğu'da ABD'nin istediği savunma sistemi Türkiye'nin çıkarlarına da uygundu. Menderes'in güttüğü politika pragmatik ve tutarlı idi. Ortadoğu'da ABD'ye yardımcı olması karşılığında daha çok ekonomik ve askersel yardım sağlayabilirdi. Menderes'in eleştirilecek yanı acele etmesi ve kraldan çok kralcı görünümünü verip Arapları tedirgin etmesiydi.

1960'lı yıllarda Doğu ile Batı arasında siyasal yumuşama geliştikçe ve ABD'nin Türkiye'ye karşı tutumunda dalgalanmalar arttıkça Menderes'in başlattığı bu politika kimi değişikliklere uğrayacak, ama temeli bozulmuyacaktı.

Şunu da belirtelim ki, Türk diplomasisi bu işe girerken Araplar konusunda önyargıların, basmakalıp değer hükümlerinin etkisi altında kalmıştı. Atatürk'ten beri çağdaş uygarlık yolunu tutan Türkiye'nin, 1. Dünya Savaşı sonrasında yaşamsal çıkarları gereği, Batı ile işbirliğini geliştirme çabası normaldi. Ama güneydoğusunda Arap dünyasındaki gelişmeleri yakından izlememiş, onların sorunlarına yeterince kulak vermemişti. Örneğin 1954-62 yıllarında Cezayir sorunu üzerinde BM'de yapılan oylamalarda, hiç değilse Yunanistan gibi, çekimser kalabilirdi. İsrail ile ilişki kurmaya gelince, bu konuda Batılılara ayak uydurmak zorunda idi. Zaten İsrail'in varlığı bir gerçek olmuştu. Ama bu gerçeği tanımak için biraz daha bekleyebilirdi. Asıl önemli yanlışı Arapları Ortadoğu Paktına çekme işinde Batının maşası izlenimini vermesi olmuştu.

Ancak, Nâsır'ın kendi izni olmadan hiç bir Arap ülkesine dış ilişkilerinde hareket özgürlüğü tanımak istememesi Türkiye'de haklı tepkiler uyandırmıştı. Türkiye'nin sınır komşuları Irak ve Suriye, hatta Lübnan ve Ürdün ya da körfez ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurması coğrafyanın ve onların ortak çıkarlarının bir gereği idi. Onlar da bunu istiyorsa, Kahire'nin ya da Arap Birliğinin onayına gerek olmamalıydı. Şu da bir gerçektir ki, 1958'de Irak'taki darbeden sonra Türkiye'deki genel kanı, bir Arap ülkesi ile başlatılan Bağdat Paktının bir fiyasko ile sonuçlandığı yolunda idi.

4. *Irak*, Bağdat Paktının kuruluşundan onu terkedinceye dek, Nâsır'ın liderliğindeki Arap milliyetçiliği ve Arap Birliğinin Pakta yönelttiği baskıların etkisinde kalmıştır. Her ne kadar Nuri Said Paktın varlığının İsrail'e karşı da bir güvence olduğunu göstermeğe çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır. 1956 Kanal Savaşında Pakt üyesi İngiltere'nin askersel müdahalesi Irak'ı zor duruma sokmuş, ABD'nin Paktı koruma çabaları da yeter-

siz kalmıştır. Nâsır, Nuri Said'in İsrail'in koruyucusu Batılılarla işbirliği yapmasını bir ihanet saymıştır. Nâsır'ın önerdiği yol "tarafsızlık" (neutrallisme) olmuştur. Ancak bu bayrak altında savaşımı sürdürürken yavaş yavaş Sovyetler Birliğine bağımlı duruma gelmiştir. Bu durum 1970'de Nâsır'ın ölümü üzerine yerine geçen Enver Sedat'ın Moskova ile bağları koparmasına dek sürecektir. Sedat bu bağları koparıırken ABD'ye yaklaşacak, onun gözetiminde 1977'de İsrail ile barış yapacaktı. Irak ise daha Kuzeyde, Mısır'inkinden farklı bir politika güderek, Sovyetlerin desteği ile askersel hazırlıklarını yaptıktan sonra, Saddam Hüseyin'in liderliğinde Körfezde bir üstünlük arayışı içinde, önce 1980'de İran ile 8 yıllık ilk Körfez savaşı, sonra da 1990'da Kuveyt seferi üzerine ikinci Körfez savaşıyla serüvenden serüvene koşacaktı.

Her halde, Irak için Bağdat Paktı deneyimi, Arap Birliğinin onayı olmadan, Batılılarla işbirliğinin kolay yürümeyeceğini gösteren bir olgu olmuş ve Nuri Said'in Arap milliyetçiliği akımını yeterince değerlendirmeden harekete geçmekteki yanılığını göstermiştir.

5. *İran* Kuzeyden bir Sovyet tehlikesine açık bir devlet olarak Bağdat Paktına içtenlikle katılmıştır. 1979 İslâm Devriminin çıkışına değin de CENTO içinde dayanışma yanlısı olmuş, özellikle Türkiye ile sıkı danışmalar içinde kalmıştır.

6. *Pakistan*, içinde bulunduğu bölgede her şeyden önce az gelişmişlikten kurtulmak, Hindistan'a karşı silâhlı kuvvetlerini güçlendirmek ve müslüman Keşmir'i bir gün Pakistan'a bağlamak gibi emellerle, ABD desteğine güvenip Bağdat Paktına katılmıştı. Aslında, Irak gibi, Pakistan da Sovyetler Birliği ile doğrudan bir sınıra sahip değildi. Arada Afganistan vardı. Böyle olunca doğrudan bir Sovyet tehlikesi görünmüyordu. Ama ABD için Bağdat Paktı ile SEATO arasında Pakistan'ın menteşe durumu önlenmeliydi. Ayrıca Sovyetlerin güneye, Hint Okyanusuna inme yolu üzerinde bulunuyordu.

Pakistan Bağdat Paktı ve sonra CENTO içinde ABD'nin yeterince yardım yapmasından en çok yakınan devlet olmuştu. Ama, başka çaresi olmadığı için, İran'ın ayrılışına dek Pakta bağlı kalmıştı.

7. *Afganistan*: Acaba ABD, neden Pakistan gibi Afganistan'ı da bir Ortadoğu Paktı içine sokmadığı düşünmemiştii? Dulles'in 1953 mayısında Ortadoğu gezisinde Kâbil'in adı yoktu. Oysa Afganistan stratejik bakımdan Ortadoğu'nun bir parçası idi. Nitekim, 1937 Sadâbat Paktında Türki-

ye, Irak ve İran ile birlikte yer almıştı. Üstelik Sovyetler Birliği ile geniş bir sınırı vardı. Sovyetler oraya girerse-ki girecekti-güneydeki Pakistan tehlikeye düşmez miydi? Bu konuda biz bir araştırmaya rastlamadık. Ancak şunlar akla geliyor: 2. Dünya Savaşından sonra, 1947'de Hindistan ve Pakistan bağımsız birer devlet olunca Afganistan, güneydoğusunda İngiltere yerine, bir müslüman ülke olan Pakistan ile komşu durumuna girmişti. Çok geçmeden, iki ülke arasında bir Peştunistan (Pakhtunistan) sorunu ortaya çıkmıştı. Peştular (Pathans) Afganistanda nüfusunun üçte ikisini oluşturuyordu. Onların uzantısı olarak birkaç milyon Peştu Pakistan'ın kuzey batısında yaşıyordu. Afganistan bunların geleceğinin bir plebisit ile belirlenmesini (bağımsızlığını) istiyor, Pakistan ise bunu reddediyordu. Her iki ülkede henüz etkisi olan İngiltere soruna bir çare bulamıyordu. Durum 1953'de gerginleşmişti.

İşte o sırada bir Ortadoğu Paktı düşünülürken Pakistan'ın buna Afganistan'ın da girmesini kabul etmesi mümkün görünmeyebilirdi. Acaba ABD bu nedenle mi Afganistan'ı düşünmemiştir? Bu arada Pakistan Paştuların yaşadığı eyaletin bütünüyle kendi egemenliğinde kalacağını 1955'de kesinlikle açıklamıştır, Ancak aynı yıl Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin ile Komünist Partisi Genel Sekreteri Kruşçev Kâbil'i ziyaret edip Afganistan'ı kendi etki alanı içine alma sürecini başlatıyordu. Dulles'in Sovyet yayılmacılığını önleme (containment) politikası burada bir başarısızlıkla uğramıyor muydu? Nitekim 1978'de Afganistan bir komünist hükümet darbesi sonucunda yaklaşık on yıl Sovyet işgali altında kalacaktı. Bu olgu Dulles'in yanlış hesabının bir sonucu değil miydi?

8. *Sovyet Birliği* için Bağdat Paktı dünyanın her tarafında Batı ile giriştiği soğuk savaşın bir parçası idi. Ortadoğu'da ABD'ye karşı olan dinamikleri (İsrail ve Batı düşmanlığı, Arap milliyetçiliği vb.) kullanmak fırsatını bulmuştu ve iyi kullanmıştı. İslam ülkelerinde bir komünizm çığrı açamayacağını bildiğinden, savaşımı politik alanda yürütmüş, onları tarafsız bloka yöneltmek ve o bayrak altında desteklemek istemişti. Önce Mısır, arkasından Suriye, Irak, Cezayir, Libya ve Güney Yemen gibi önemli Arap ülkelerine geniş silâh yardımı yapacak, Batının kaygılarını artıracaktı. Sovyetler Ortadoğu'da bu soğuk savaşta önceleri başarılı görünürken, 1970'li yıllardan başlayarak Mısır'da gerileyecek; 1989-90 yıllarında ise Avrupa'da ortaya çıkan büyük değişiklikler üzerine Ortadoğu'da da bir geri çekiliş (desengagement) sürecine girecekti.

9. *Fransa* Bağdat Paktına karşı olumsuz bir tutum içinde kalmıştır. Lübnan ve Suriye gibi henüz az çok Fransa'nın siyasi etkisi altındaki



ülkelerin Pakta kayması olasılığını kaygı ile izlemiş ve 1955'de Suriye'de Pakt karşıtı bir hükümetin kurulmasına yardımcı olmuştur. Fransa'nın bu tutumu onun Bağdat Paktı konusunda ABD ve İngiltere ile bir kopukluk içinde kalmış olabileceğini hatıra getirmektedir. Her ne olursa olsun, 1956 Kanal Savaşından sonra Fransa'nın Ortadoğu'dan etkinliği azalmağa başlamıştır.

10. *İsrail* Bağdat Paktından hoşlanmamıştır. Çünkü Pakta bir Arap ülkesinin katılması sonucu ABD'nin Araplara yardımcı olması kaygısı içine girmiş, Vaşington'da Pakta karşı geniş çalışmalar yapmıştı. Bu yüzden İsrail-ABD ilişkileri de az çok sarsılmıştı. Öyle görünüyor ki, ABD'nin Pakta katılmasını önlemekte İsrail baş rolü oynamıştı. Irak Paktan ayrılınca İsrail rahatlayacaktır.

11. *Genel olarak Arap ülkelerinin tutumunun* temelinde şu gerçek yatıyordu: Batı ülkeleriyle siyasal bir işbirliği henüz erkendi. Hatta Filistin sorunu bulunmasa ya da çözüme kavuşmuş olsa bile, böyle bir işbirliği kolay değildi. Çünkü kolonializm döneminden kalan bir çok sorun (sınırlar, siyasal rejim farklılıkları), ayrıca İslam ve milliyetçilik akımları, çağdaşlaşma ve gelişme konuları vb. çözüm bekliyordu. Arap Birliği düşüncesi ise kuramsal kalıyordu. Araplar Batıların araplararası sorunlara karışmasını istemiyorlardı. Ama kendi aralarında da anlaşamıyorlardı. Ayrıca, silâh sağlanması, sermaye ve teknoloji transferi gibi konularda Batılıların işbirliği ve yardımı olmadan da yapamıyorlardı. Aynı şey komünist devletlerle işbirliği için de geçerli olacaktı. Bağdat Paktı bu gerçeği su yüzüne çıkaran bir olgu olmuştur.

12. *Bağdat Paktının varoluşu nedeni:* Yukarıdaki düşünceleti ortaya koyduktan sonra, şimdi Bağdat Paktına gerek var mıydı, Pakt komünizm tehlikesine karşı gerçekten Ortadoğu'nun güvenliğini sağladı mı, sorularına bir yanıt verebiliriz:

Pakt soğuk savaşın kaçınılmaz bir ürünü idi ve gerekliydi. Çünkü Sovyetlere karşı caydırıcı bir unsurdu, nazik bir bölgede komünist tehlikesine karşı ABD'nin az çok güvencesini getirmişti. Ancak Pakta bir Arap devletinin (Irak) alınması Arap dünyasını allak bullak etmiş, Nâsır'ı kahraman yapmış, bölgeye Sovyet sızmasını kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır.

Paktın, Türkiye, Irak, Pakistan ve mümkün ise, Afganistan'dan oluşturulması belki daha sağlıklı ve sürekli olurdu. İngiltere'nin Pakta girmesi ise sonunda kendi aleyhine sonuç verecekti. Sorunlarını pekâlâ ikili uzlaş-

larla çözümlenebilirdi. Nitekim, 1954'de Mısır ile Kanal Andlaşması imzalanmıştı. Böyle bir Pakta ABD tam üye olmasa da, hiç değilse bölgedeki üye devletlere, daha başında, 1959 İkili Anlaşmalara benzer bir bağitle güvence verebilir, Sovyet tehdidine karşı bir cephe kurabilirdi.

Akla bir de 1937 Sadâbât Paktı örneği geliyor. Acaba Ortadoğu tarihinde ilk kez gerçekleştirilen bu Pakt Bağdat Paktına bir örnek olamaz mıydı? Olamazdı, çünkü Sadâbât Paktı sadece üyeleri (Türkiye-İrak-İran, Afganistan) arasında saldırmazlık ve birbirlerine karşı aşiretleri (kürtler ve öbür azınlıklar) kışkırtmaktan kaçınma yükümlülüğü getiren, dar kapsamlı bir Pakt idi<sup>30</sup>. Girişimi de dışardan değil, kendilerinden gelmişti. Bölgede bir birlik oluşturmuştu. Büyük devletlerin önünde seslerini güçlendirir duruma girmişlerdi. "Böl ve yönelt" kuralını sarsmışlardı. Ama Paktın bir savunma fonksiyonu ve gücü yoktu. İkinci Dünya Savaşı onu fiilen yoketmişti. Savaştan sonra Paktı yeniden canlandırmak için İran Şahının girişimi de bir sonuç vermemişti. Zaten Irak o sırada daha çok güneye, Arap dünyasına yönelmişti.

Herhalde, Bağdat Paktı, Ortadoğu sorunlarının araplararası, bölgesel ve uluslararası boyutlarının içiçe ve son denli karmaşık durumu nedeniyle, NATO gibi sağlıklı ve uzun ömürlü olamazdı. Ama özellikle CENTO olarak, 1959'dan sonraki 20 yıllık ömründe Sovyet tehlikesine karşı oldukça caydırıcı bir rol oynadığı, ayrıca üç bölge devlet arasında ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda, "Kalkınma için Bölgesel İşbirliği" (R.C.D) adıyla, etkisi sınırlı kalmış da olsa, bir işbirliği örneği ortaya koyduğu söylenebilir.

<sup>30</sup> Soysal, İsmail, "1937 Sadabad Pact", Studies on Turkish-Arab Relations, Annual (1988), TAİV, İstanbul, 1988, s.131-157.

## EK BELGELER I

### TÜRKİYE İLE IRAK ARASINDA KARŞILIKLI İŞBİRLİĞİ ANDLAŞMASI

(Treaty of Mutual Cooperation Between Turkey and Iraq)

Bağdat, 24 Şubat 1955

Türkiye ile Irak arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin sürekli olarak gelişme içinde bulunması nedeniyle ve iki ülke arasındaki barış ve güvenliğin bütün dünya uluslarının, özellikle Ortadoğu uluslarının barış ve güvenliğinin ayrılmaz birer parçasını oluşturduğunu kabul ederek ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile Majeste Irak Kralı arasında Ankara'da 29 Mart 1946'da Bağitlanan Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşmasını bütünlemek amacıyla hareket ederek ve bunun her iki ülkenin dış politikalarının temelini oluşturduğuna inanarak.

Bundan başka, Arap Birliği Devletleri arasındaki Ortak Güvenlik ve Ekonomik İşbirliği Andlaşmasının 11. Maddesinde, bu Andlaşmanın herhangi bir hükümünün Bağitlı Tarafların Birleşmiş Milletler Anayasasından doğan hak ve yükümlülüklerinden hiç birini herhangi bir biçimde zedelemeyeceği ya da onları etkilemeyeceği yazılı olduğundan,

Ve, Birleşmiş Milletler Yasasının 51. Maddesi uyarınca uygun önlemlerin alınmasını gerektiren Ortadoğu bölgesinin barış ve güvenliğinin korunması yolunda B.M. üyesi sıfatıyla üstlendikleri büyük sorumlulukların bilinci içinde olarak,

Türkiye ve Irak, bu amaçların gerçekleşmesi için, bir Andlaşma bağitlamak gereğine inanmışlar ve bunun için aşağıda adları yazılı tam yetkili Temsilcilerini atamışlardır.

Ekselâns Celâl Bayar, Türkiye Cumhurbaşkanı:

Başbakan Adnan Menderes,

Dışişleri Bakanı Ekselâns Prof.Fuad Köprülü

Majeste II. Faysal, Irak Kralı:

Başbakan Ekselâns Nuri Es Said

Dışişleri Bakanı Ekselâns Burhanettin Başâyan

Temsilciler yöntemine uygun yetki belgelerini sunduktan sonra, aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

### Madde 1

Bağıtlı Taraflar, güvenlik ve savunmaları için B.M. Yasasının 51. Maddesine uygun biçimde işbirliği yapacaklardır. Bu işbirliğinin gerçekleşmesi için almağı kararlaştıracakları önlemler aralarında özel anlaşma konusu olabilir.

### Madde 2

İşbu Andlaşma yürürlüğe girer girmez, Bağıtlı Yüksek Tarafların yetkili makamları 1. Maddede öngörülen işbirliğinin gerçekleşmesi ve uygulanmasını sağlamak üzere, alınması gereken önlemleri belirleyip saptayacaklardır. Bu önlemler Bağıtlı Tarafların Hükümetlerince onaylanınca derhal uygulamaya girmiş sayılacaktır.

### Madde 3

Bağıtlı Yüksek Taraflar birbirlerinin işlerine herhangi bir biçimde karışmamağı yükümlenirler. Taraflar, aralarında çıkacak bütün uyuşmazlıkları B.M. Yasası gereğince barışçı yollardan çözeceklerdir.

### Madde 4

Bağıtlı Yüksek Taraflar, bu Andlaşma hükümlerinin, içlerinden biri tarafından üçüncü bir Devlet ya da Devletlerle üstlenilen uluslararası yükümlülüklerden hiçbirisi ile çelişmediğini açıklarlar. Bu hükümler Bağıtlı Tarafların yukarıda anılan uluslararası yükümlülüklerine aykırı değildir ve sözkonusu yükümlülüklerle aykırı biçimde de yorumlanamaz. Bağıtlı Yüksek Taraflar işbu Andlaşma ile bağdaşmayan herhangi bir uluslararası yükümlülük üstlenmemeğı yükümlenirler.

### Madde 5

İşbu Andlaşma Arap Birliği üyesi devletlerden herhangi birisinin ya da bu bölgenin güvenlik ve barışı ile aktif biçimde ilgili olan ve Taraflarca kesinlikle tanınan herhangi bir Devletin katılmasına açık bulunacaktır. Katılma belgesinin ilgili Devlet tarafından Irak Dışişleri Bakanlığına sunulmasıyla katılma gerçekleşmiş sayılır. İşbu Andlaşmaya katılan herhangi bir Devlet, Andlaşmaya taraf olan bir ya da daha çok Devletlerle 1. Madde uyarınca özel anlaşmalar yapabilir.

Katılan Devletin yetkili makamı 2. Maddeye göre önlemleri belirleyip saptayabilir. Bu önlemler ilgili Tarafların Hükümetlerince onanır onanmaz yürürlüğe girmiş sayılır.

## Madde 6

Bağıtların sayısı en az dördü bulunca, Andlaşmayı ilgilendiren amaçlar çerçevesinde çalışmak üzere, Bakanlar seviyesinde bir Sürekli Konsey kurulacaktır.

Konsey çalışma yöntemlerini kendisi saptar.

## Madde 7

Bu Andlaşma, beşer yıllık sürelerle yenilenebilmek üzere, beş yıl için geçerlidir. Taraflardan herhangi biri işbu Andlaşmaya son vermek isteğinden bulunduğu öbür Taraflara yazılı olarak, yukarıda öngörülen sürelerden herhangi birinin sona ermesinden 6 ay önce bildirmekle bu Andlaşmadan çekilebilir. Bu durumda Andlaşma öbür Taraflar için yürürlükte kalır.

## Madde 8

İşbu Andlaşma Bağlı Taraflarca onaylanacak ve onay belgeleri en kısa zamanda Ankara'da verişilecektir. Andlaşma onay belgelerinin verişimi gününden başlayarak yürürlüğe girecektir.

Yukarıdaki hükümleri kabul ederek, adları geçen yetkili Temsilciler işbu Andlaşmayı, her üç metin de aynı düzeyde geçerli olmak ve anlaşmazlık durumunda İngilizce metin geçerli sayılmak üzere, Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak imza etmişlerdir.

İki örnek olarak Bağdat'da, 1374 Hicri yılının 2 Recep günü (24 Şubat 1955) Perşembe günü yapılmıştır.

Türkiye Cumhurbaşkanı adına  
Adnan Menderes  
Fuad Köprülü

Irak Kralı adına  
Nuri Es Said  
Burhanettin Başâyan

BAĞDAT PAKTI İMZALANDIĞI GÜN VERİŞİLEN MEKTUPLAR  
Bağdat, 24 Şubat 1955

Ekselans,

Bugün imza ettiğimiz Andlaşma münasebetiyle, bu Andlaşmanın ülkelerimizden herhangi birine yöneltilen *herhangi bir saldırı* eylemine karşı koymak için ülkelerimizin işbirliği yapmalarını olanaklı kıldığı yolundaki

anlaşmamızı belirtmek ve Ortadoğu'da barış ve güvenliğin sürdürülmesini sağlamak amacıyla, *Filistin konusundaki Birleşmiş Milletler kararlarının uygulanması* için sıkı işbirliği içinde çalışmak üzere mutabık kaldığımızı bildirmekle onur duymaktayım.

Ekselanslarınızdan en derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Nuri Es-Said

(Yanıt)

Ekselâns,

Aşağıda içeriği yazılı bugünkü mektubunuzu aldığımı bildirmekle onur kazanmaktayım.

“(Yukarıdaki mektubun tıpkı metni)”

Yukarıdaki mektubunuzun içeriğini kabul ettiğimi doğrularım.

Ekselanslarınızdan, en derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Adnan Menderes

\* \* \*

## EK BELGE II

### EISENHOWER DOKTRİNİNİ ONAYLAYAN ABD KONGRESİ ORTAK KARARI

(Joint Resolution)

Vaşington, 9 Mayıs 1957

1. Başkan, bundan böyle, genel olarak Ortadoğu bölgesinde ulusal bağımsızlığını sürdürebilmek amacıyla ekonomik gücünü geliştirmek için yardım isteyen herhangi bir ulus ya da uluslar grubuna yardımda bulunma ya da işbirliği yapmaya yetkili kılınmıştır.

2. Başkan, Ortadoğu'da genel olarak yardım isteyen ulus ya da uluslar grubu ile askersel yardım programı üzerinde anlaşmaya yetkilidir. Bundan başka, Birleşik Devletler, Ortadoğu uluslarının bağımsızlık ve toprak bütünlüklerinin korunmasını kendisi ve dünya barışı için yaşamsal

önemde sayar. O nedenle, herhangi bir ulus ya da uluslar grubu, uluslararası kominizmin kontrolündeki bir ülkeden gelecek saldırıya karşı yardım isterse, Başkan'ın gerekli gördüğü durumlarda, Birleşik Devletler silâhlı kuvvet kullanmaya hazırdır. Ancak, bu davranış, Birleşik Devletlerin anlaşmalarla üstlendiği sorumluluklarına ve Birleşik Devletler Anayasasına uygun olacaktır.

3. Başkan, 1957 yılı bütçesindeki 1954 Karşılıklı Güvenlik Yasası (Mutual Security Act) hükümlerini yerine getirebilmek üzere bu Ortak Kararla ayrılmış herhangi bir ekonomik ve askersel yardım, 200 milyon Doları aşmamak koşuluyla, kullanmağa yetkilidir.

4. Başkan, yasalar ve yerleşmiş politikalar çerçevesinde, bölgede silâh bırakışımını korumak üzere, Ortadoğu ile ilgili BM İvedi Kuvvetine kolaylık ve askersel yardım sağlamağı sürdürecektir.

5. Başkan her yıl Ocak-Temmuz ayları arasında Kongre'ye bu konudaki çalışmalarıyla ilgili rapor verecektir.

6. Kongre'nin, her iki Meclisinin bunu izleyecek bir kararı ile daha önce yürürlükten kaldırılması durumu dışında, Başkanın genel olarak Ortadoğu bölgesindeki ulusların barış ve güvenliğinin ister Birleşmiş Milletlerin davranışı, ister başka biçimde, yeterince güvence altına alındığına karar vermesiyle bu Ortak Karar sona erer.

### EK BELGE III

#### BAĞDAT PAKTI DEVLETLERİ BAŞBAKANLARI İLE ABD DIŞİŞLERİ BAKANİ TARAFINDAN KABUL EDİLEN BİLDİRGE

(Declaration issued by the Prime Ministers of the Members of the Bagdad Pact Organization and the US Secretary of State)

Londra, 28 Temmuz 1958

1. Londra'da Bakanlar toplantısına katılan Bağdat Paktı üyeleri, son gelişmelerin ışığında tutumlarını yeniden gözden geçirerek, Pakta her zamandan daha çok gereksinim duyulduğu sonucuna varmışlardır. Bu üye Devletler, toplu güvenliklerini sürdürmek ve doğrudan ya da dolaylı saldırıya karşı koymak konusundaki kararlılıklarını açıklarlar.

2. Pakt çerçevesinde, toplu güvenlik düzenlemeleri (arrangements) yapılmıştır. Ortak askersel planlama ilerlemiş ve bölgesel ekonomik projeler

geliştirilmiştir. Toplu güvenlik için özgür dünyanın öbür uluslarıyla ilişkiler kurulmuş bulunmaktadır.

3. Pakta ya da onun örgütünde köklü değişiklikler yapılması gerekip gerekmediği ya da Paktın bugünkü biçimiyle sürdürülüp sürdürülmeyeceği ilgili Hükümetlerce incelenmektedir. Bununla birlikte, Londra toplantısında temsil edilen Uluslar bölgede ortak savunma düzenini daha da güçlendirmek kararlılıklarını yinelemişlerdir.

4. 24 Şubat 1955 günü, Bağdat'ta imzalanan karşılıklı İşbirliği Paktının 1. Maddesi, Tarafların, güvenlik ve savunmaları için işbirliği yapacaklarını ve bu işbirliğinin gerçekleşmesi için almağı kararlaştıracakları önlemler arasında özel anlaşmalar (special agreements) da olabileceğini öngörmüştür. Bu doğrultuda, ABD de, dünya barışı yararına olarak ve Kongrenin vermiş olduğu izne dayanarak, bu Bildirgeye katılan Uluslarla, onların güvenlik ve savunmaları için sözkonusu işbirliğini gerçekleştirmek üzere gecikmeksizin anlaşmalar yapacaktır.

İran Başbakanı: Manouchehr Eghbal  
 Pakistan Başbakanı: Malik Firoz Khan Noon  
 Türkiye Başbakanı: Adnan Menderes  
 Birleşik Krallık Başbakanı: Harold Macmillan  
 ABD Dışişleri Bakanı: John Foster Dulles

#### EK BELGE IV

### TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI

(Agreement of Cooperation between the Government of the U.S.A. and the Government of the Republic of Turkey)

Ankara, 5 Mart 1959

Türkiye Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Londra'da 28 Temmuz 1958 günü kendilerinin de katıldıkları Bildirgeyi uygulamaya koymak isteğiyle:

24 Şubat 1955 günü Bağdat'da imzalanan Karşılıklı İşbirliği Paktının 1. Maddesi gereğince işbu Andlaşmayı imzalayan Tarafların güvenlik ve savunmaları için işbirliği yapmağı kararlaştırdıklarını ve gene bunun gibi, sözkonusu Bildirgede açıklandığı üzere, Amerika Birleşik Devletleri



Hükümetinin dünya barışı yararına işbu Bildirgeye katılan Hükümetlerle, güvenlik ve savunmaları için işbirliğinde bulunmayı kabul ettiğini gözönünde bulundurarak;

Karşılıklı İşbirliği Paktı Üyelerinin yukarıda anılan Bildirgede toplu güvenliklerini korumak ve doğrudan doğruya ya da dolaylı bir saldırıya karşı koymak konusundaki kararlılıklarını açıklamış olduklarını gözönünde tutarak;

Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin 24 Şubat 1955 günü Bağdat'da imzalanmış olan Karşılıklı İşbirliği Paktının başlıca Komitelerinin çalışmalarına katılmak istediklerini de belirterek;

Birleşmiş Milletler Yasası ilkeleri gereğince barışın güçlendirilmesi özlemiyle;

Birleşmiş Milletler Yasasının 51. Maddesi gereğince güvenlik için savunmalarında işbirliği yapma haklarını yineleyerek,

Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin, Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü kendi ulusal çıkarı ve dünya barışı için yaşamsal nitelikte saydığını gözönünde bulundurarak,

Değişikliğe uğrayan biçimiyle 1954 Karşılıklı Güvenlik Kanunu (Mutual Security Act) ve Ortadoğu'da barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin Ortak Karar (*Joint Resolution to Promote Peace and Stability in the Middle East*) uyarınca Amerika Birleşik Devletleri Kongresi tarafından Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı'na verilen, gerekli yardımda bulunma yetkisini hesaba katarak ve,

İran ve Pakistan Hükümetleri ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında, karşılıklı olarak, aynı nitelikte Anlaşmalara girildiğini anımsatarak, aşağıdaki konularda anlaşmaya varmışlardır:

#### Madde 1

Türkiye Hükümeti saldırıya karşı koymağa karardır. Türkiye'ye saldırı olursa, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Türkiye Hükümetine, istemi üzerine, yardım etmek için, birlikte üzerinde anlaşmaya varılabilecek biçimde ve Orta Doğu'da barış ve istikrarı sürdürmeyi amaçlayan Ortak Kararda öngörüldüğü üzere, silâhli kuvvetlerin kullanılması da kapsam içine girerek, A.B. Devletlerinin Anayasasına uygun gerekli her türlü harekete girişecektir.

## Madde 2

A.B.D. Hükümeti, değişikliğe uğramış 1954 Karşılıklı Güvenlik Kanunu, Amerika Birleşik Devletlerinin ilgili öbür kanunları ve Türkiye Hükümeti ile A.B.D. Hükümeti arasında bugüne kadar yapılmış ve bundan böyle yapılacak olan bu konuda uygulanabilecek anlaşmalar gereğince, ulusal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunmasında ve ekonomik gelişmesinin etkin biçimde sürdürülmesinde Türkiye Hükümetine yardım etmek amacıyla, Türkiye Hükümeti ile A.B.D. Hükümeti arasında karşılıklı olarak üzerinde anlaşmaya varılabilecek askersel ve ekonomik yardımda bulunmağı sürdüreceğini yineler.

## Madde 3

Türkiye Hükümeti, A.B.D. Hükümeti tarafından sağlanacak askersel ve ekonomik yardımı, 28 Temmuz 1958'de Londra'da imzalanan Bildirgeye katılan Hükümetlerce belirlenmiş amaç ve niyetlere uygun olarak ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını etkin biçimde özendirmek ve ulusal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla kullanmağı yükümlenir.

## Madde 4

Türkiye Hükümeti ve A.B.D. Hükümeti, bu Anlaşmanın uygulanabilir öbür hükümlerine bağlı olmak üzere, karşılıklı olarak kabul edilebilirliği konusunda anlaşmaya varılabilecek savunma düzenlemeleri hazırlamak ve bunlara taraf olmak için 28 Temmuz 1958'de Londra'da imzalanmış olan Bildirgeye katılan öbür Hükümetlerle işbirliği yapacaklardır.

## Madde 5

İşbu Anlaşmanın hiçbir hükmü öbür uluslararası anlaşma ve düzenlemelerde öngörülen iki Hükümet arasındaki işbirliğini etkilemez.

## Madde 6

Bu Anlaşma imzası gününde yürürlüğe girecek ve iki Hükümetten birinin öbürüne Anlaşmaya son vermek konusundaki niyetini bildiren yazılı bir bildirinin alınmasından başlayarak, bir yıl daha yürürlükte kalacaktır.

Ankara'da, 1959 Mart ayının beşinci günü iki örnek olarak yapılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti  
Hükümeti adına  
Fatin Rüştü Zorlu

Amerika Birleşik Devletleri  
Hükümeti adına  
Fletcher Warren

**BAĞDAT PAKTINA İLİŞKİN OLARAK YAYIMLANMIŞ  
BAŞLICA YAPITLAR**

- BIRDWOOD, Baron Christopher, "Nuri as-Said: A study in Arab Leadership", London, 1969.
- CAMBELL, JHON C., "Defense of Middle East" Publication of Council on Foreign Relations, New York 1960 (Chapter 5: The Origins of the Baghdad Pact, pp.49-62).
- CRONIQUE DE POLITIQUE ETRANGÈRE, "Le Moyen Orient et la Ligue Arabe", Paris 1959, Vol.XXI, No.3-4, Chapt.s.i et vii.
- DEİBEL, JERRY-GADDİS JOHN LEWİS (ed.) "Containment" Washington DC, 1986 (Chapter 18, Strategies for Containment in the Middle East by Bruce R.Kemiholm)
- DEPARTMENT OF STATE, Foreign Relations of the U.S., The Near and Middle East, 1952-1954, Vol.IX ve 1955-57 Vol.XXIV Doc. No.630, Vaşington.
- , "American Foreign Policy, 1950-55", Washington 1957, Vol.I. pp.1256-59.
- DIKERDEM, MAHMUT, "Ortadoğu'da Devrim Yılları", İstanbul, 1990, s.104-120 ve 161-190.
- ENCASSE, CARRERE D', "La Politique Soviétique au Moyen-Orient, 1955-1975, Paris, 1975
- GÖNLÜBOL, PROF. MEHMET ve arkadaşları "Olaylarla Türk Dış Politikası", C.I (1919-1973), s.261-280 (Bağdat Paktı), Ankara, 1982.
- HARRY R.ELLİS, "Challenge in the Middle East, Communist Influence and American Policy", N.Y.1960
- HARRİS, GEORGE, "Troubled Alliance, Turkish-American problems in historical perspective, 1945-1971", Washigton, 1972, s.62-71.
- HUREWİTH, J.C., "Middle East Politics: The Military Dimensions", pub.of Council of Foreign Relations, New York 1969.
- , (ed.), "Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record", Princeton, 1972, II, pp.337-342.
- KHADDURİ, MAJİD, "The problem of Regional Security in the Middle East: An Appraisal", Middle East Journal. N.Y.XI, No.1 (1957)
- LAQUEUR, WALTER Z., "The Middle East in Transition" N.Y.1958.
- , "The Soviet Union and Middle East" N.Y.Preager, 1959.

- LAWSON, RUTH C., "International Regional Organizations", New York 1962 (Central Treaty Organization, pp.241-245)
- LENCZOWSKI, GEORGE, "The Middle East in World Affairs", Cornell University Press, USA, 1980 (Fourth edition)
- MCGHEE, GEORGE, "The US-Turkish-NATO Middle East Connection" N.York, 1990.
- MONROE, ELIZABETH, "Britain's Movement in the Middle East 1914-1956" Baltimore, Md. Jhon Hopkins Press, 1963.
- POLK, WILLIAM R., "The US and Arab World", Harvard University Press, 1965.
- SADAT, ANWAR EL-, "In Search of Identity: An Antobiography" New York, 1978, s.156, 165-166
- SANDER, DR. ORAL, "Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1984), Ankara, 1979, s.125-176.
- SOYSAL, İSMAİL, "Political Relations between Turkey and Egypt in the Past 62 years", Annual of "Studies on Turkish-Arab Relations", Vol.2 (1987), İstanbul
- SPAIN, JAMES W., "Middle East Defence: A New Approach", Middle East Journal, USA, Vol.8, No.3, S.261-264
- STEVENS, GEORGINA G. (ed.) "United States and the Middle East", N.Jersey, 1946 pp.78-112.